

ÖĞUZCA VE “ANADOLU MERKEZLİ OĞUZ TÜRKÇESİ”*

*Mustafa UĞURLU**

ÖZET

Oğuzlar, Türklerin önemli boylarından biridir. Bugün Ceyhun nehrinden Balkanlara kadar uzanan bölgede, nüfus bakımından çeşitli yoğunluklarda yaşamaktadır. Nüfusları tahminlere göre yüz yirmi milyondur. Geçmişten bu güne kadar hemen bütün Oğuzların gündelik anlaşma dili Oğuzca olagelmıştır. Aynı durum yüksek dil kullanımları açısından geçerli değildir.

Bu çalışmada, Oğuzcanın yüksek dil olma süreci ana hatlarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda Oğuzlar, içinde yaşadıkları siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel şartların ve bağlı oldukları devletlerin tutumlarının sonucunda sırasıyla Anadolu ve Kuzey Azerbaycan’da dillerini yüksek dil hâline getirebilmiş; Türkmenistan’da ise buna gayret etmektedirler. Kalan diğer bölgelerde ise böyle bir durum söz konusu değildir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Oğuzca, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, gündelik dil, yüksek dil.

OGHUZ TURKIC AND ANATOLIA BASED (OGHUZ) TURKISH

ABSTRACT

The Oghuz constitute an important group of the Turkic peoples. Today, they live in various concentrations of the population in an area stretching from the Oxus (“Amu Darya”) to the Balkan-Peninsula. Their population is approximately 120 million. Throughout history, the Oghuz Turkic was the everyday language of all of the Oghuz peoples. However, the same is not true about their literary language (“high-level language”).

This article basically studies the process of Oghuz Turkic developing into a literary language. Due to the political, economic, social and cultural circumstances of their time and in connection with the administrative systems of the states under which they were ruled. In Anatolia and in Northern-Azerbaijan, the Oghuz were able to develop their literary language. Efforts are being made in Turkmenistan with regards to this issue and it is not an issue in the remaining parts of the Oghuz regions.

Keywords: Turkic languages, Oghuz Turkic, Turkish, Azeri, Turkmen, everyday language, literary language (“standard language; high level language”)

* Çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir konunun genel bir değerlendirmesi olan bu çalışmada, atıfta bulunulan kaynakların en az sayıda ve ifade tarzının “okunabilir” olması için elden geldiğince gayret sarf edilmiştir.

* Prof. Dr., elmek: ugurlu59@yahoo.de

Oğuzlar

Oğuzlar¹, Türklerin birçok bakımdan önemli boy birliklerinden biridir. “Oğuz” adının anlamı ve kökeniyle ilgili birbirinden farklı açıklamalar² yapılmış; bir görüş birliği oluşmamıştır. Ancak kanaatimce, araştırmacıların çoğunluğunun³ da kabul ettiği üzere, *oğuz* < *oğ-u-z* “oklar” demektir. Bir insan topluluğu bağlamında ise “tâbi olan-yönetilen boylar”dır⁴. Dolayısıyla kullanıldığı ilk zamanlarda kavmî anlamda, yani dil ve kültür yönünden belli bir “boy” veya “boylar birliği” kastedilerek herhâlde kullanılmamıştır. Ancak zamanla *oğuz* kelimesinin anlamının, “tâbi boylar” > “tâbi boylar federasyonu ~ birliği” > “tâbi boylar birliğinin çeşitli sebeplerle tek bir kavmî birlik olmuş hâli” şeklinde değiştiği düşünülebilir. Nitekim bugün “Oğuzlar” dendiği zaman, dil ve kültür bakımından kendine mahsus ortak ve benzer özellikler gösteren Türk toplulukları anlaşılmaktadır. Ancak şu husus da vurgulanmalıdır: Birçok ortaklık ve benzerliklerine rağmen Oğuzlar, bütünüyle homojen veya tekdüze bir topluluk da değildir. Çeşitlilik, ayrılık, hatta aykırılıklar gösterirler: Meselâ; Daşoğuzlu bir “Türkmen” ile Prizrenli bir “Türk”ün; Yozgatlı bir “Sünnî” ile Erdebili bir “Şîî” ve Bucaklı bir “Hıristiyan”ın hayat tarzı ve dünyaya bakış açısı elbette aynı değildir.

Yaşama Alanları

Oğuzlar bugün Türk Dünyası’nın Ceyhun nehrinden Balkanlara kadar uzanan “Güney-Batı” bölgesinde⁵, nüfus bakımından çeşitli yoğunluklarda ve diğer kavimlerle bazen iç içe, bazen de sınırları geçişken olan bir komşuluk ilişkisi içinde yaşamaktadır. Nüfusları tahminlere göre⁶ yüz yirmi milyondur. Bu geniş bölge, çeşitli birleştirici ve ayrıştırıcı sebepler göz önüne alınacak ve ayrıntılar göz ardı edilecek olursa, uzantılarıyla birlikte üç temel alana ayrılabilir: Türkmenistan⁷, İran ve Anadolu. Oğuzların yaşadıkları alanlar, ana hatlarıyla şöyledir:

1. Türkmenistan bölgesi, bugünkü Özbekistan’ın kuzey-batı bölgelerinden başlayarak Türkmenistan’ın siyasi sınırlarını kapsar.

2. İran bölgesi ise, tek bir alandan ibaret değildir. Birisi, kuzey-doğudan, yani Türkmenistan’ın siyasi sınırlarından başlayarak Hazar denizinin güneyinden batıya doğru bugünkü Türkiye sınırlarına ulaşan alanı; kuzeye doğru Kafkas dağlarına kadar uzanarak bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin topraklarını kapsar. Diğerleri, bir hat boyunca değildir: Güney-doğuda Afganistan’ın orta ve kuzey kısımlarında; bugünkü İran’ın güney-batısındaki Kirman, Şiraz bölgesinde ve Isfahan gibi ortadaki bazı bölgelerde bulunmaktadır.

¹ Adı geçenler ise, kendilerini “Türk, Azerî, Türkmen, Afşar, Kaşkay” gibi isimlerle adlandırmaktadır.

² Bk. Kafesoğlu 1997a, 188; Sümer 1999, 19 vd.

³ Kafesoğlu, bu görüşün Gyula Németh tarafından dile getirildiğine işaret etmiştir (1997a, 188).

⁴ Krş. Türkçe konuşan veya konuşmayan “tâbi boylar” da *oğuz* ~ *oğur* (*ğuz* ~ *uz*) olarak adlandırılmışlardır. Bu çalışmanın amacı, “Oğuz” kelimesinin kökenini açıklamak olmadığı için ayrıntıya girilmeyecektir. Ancak birçok veri bu görüşü desteklemektedir. Örnek: “*Oğuzı yeme tarkınç ol temiş*” (Karadoğan 2006); “Yay verdiklerimin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerimin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler” (Togan 1982, 48.); “Ok, boyların kağana tâbi olduğunu göstermekteydi” (Ercilasun 2004, 91). Ayrıca bk. Zal 2007.

⁵ “Oğuzca”nın, dolayısıyla Oğuzların coğrafi konumu, araştırmacıların haritada odaklandıkları yere göre biraz değişmektedir: Meselâ Radloff ve Ramstedt ve Arat’a göre bu alan, “Güney”de iken, Samayloviç, Räsänen, Johanson’a göre “Güney-Batı”dadır; bk. Akar 2005, 41-47. Ergin’e göre ise “Batı”dadır (1972, 15).

⁶ Türk Dünyası’nda çeşitli sebeplerle güvenilir nüfus sayımları da yapılmamış ve yapılamamaktadır. Bu yüzden “Türkler”, bu bağlamda “Oğuzlar”, araştırmacılara göre “azalmakta” veya “çoğalmaktadır”.

⁷ Türkmenistan ve İran, 15. yüzyıla kadar tek bir bölge sayılmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

3. Anadolu bölgesi, İran sınırından başlayarak batıya doğru uzanır. Bu bölgeye başta Türkiye toprakları olmak üzere Irak, Suriye ve Kıbrıs adasının kuzey kısımları, Ege adaları, Balkanlar ve Batı Avrupa ülkeleri dâhildir⁸.

Kısaca; Oğuzların bugünkü yaşama alanları, 11. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti'nin ve 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklardır, denebilir. Elbette, bazı bölgelerde⁹, özellikle Balkanlarda, tarihî sürece bağlı olarak göçler, iskânlar vs. sebebiyle ileri-geri yer değiştirmeler olmuştur; ama Oğuz yerleşiminin ana yapısı o günden bugüne büyük ölçüde değişmemiştir. Bütün bu bölgeler içinde Oğuzların çoğunluğunun, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşadığı, ayrıca vurgulanmaya değer bir husustur.

Birleştirici ve Ayrıştırıcı Tarihî Süreç

Oğuzların yaşadıkları tarihî süreç¹⁰, Selçuklu Devleti'nin kurulmasından önceki iyi bilinmeyen ve sonrasında nispeten iyi bilinen dönemler olmak üzere iki kısımda düşünülebilir. Birinci, “alacakaranlık” dönem, ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Oğuzlar, 6.-10. yüzyıllar arasında Moğolistan bölgesinde¹¹ boylar hâlinde ve Moğolistan merkezli Köktürk (552-745) ve Uygur (745-840) devletlerine tâbi olarak yaşamışlardır. Bu bağlamda şu husus vurgulanmalıdır: “Oğuzlar”, ilk defa Köktürk yazıtlarında zikredilmiş ve birçok araştırmacı tarafından, yazıtlarda adı geçenlerle bugünkü “Oğuzlar” bire bir eşleştirilmiştir¹². Ancak bu görüş, yukarıda da belirtildiği üzere, bütünüyle doğru kabul edilemez; zira yazıtlarda belirtilen “Oğuzlar”, Köktürlere tâbi boylardır ve elbette bugünkü Oğuzlar da diğer tâbi boylarla birlikte bu gruba dâhil idiler.

Oğuzların tarihi hususunda nispeten ilk aydınlatıcı bilgiler, 10. yüzyıla aittir ve genellikle Müslüman tarih ve coğrafya yazıcılarının eserlerine dayanmaktadır: Bunlara göre; Oğuzlar, Karahanlı (912-1212) devletinin batısında Seyhun nehri (“Sirderya”) boylarında ve Aral gölü civarında yaşamaktadır. Bağımsız ve merkezî bir devlete sahip değildiler ve “boy beyleri”nin saygı gösterdiği bir “beygu” (“yabgu”) tarafından yönetilmektedirler¹³. Kendi boyları arasında ve çevrelerindeki diğer Türk veya Türk olmayanlar; Slavlar, Hazarlar, Kıpçaklar (“Peçenek”; “Kimek”), Harezmi bölgesi İranlıları, Karluklar (“Yağma, Çiğil” vs.), ile zaman zaman mücadele

⁸ Bu bölgedeki devletlerin resmî adları nispeten farklıdır: Özbekistan Cumhuriyeti; Türkmenistan Cumhuriyeti; Türkiye Cumhuriyeti; Azerbaycan Cumhuriyeti; Cumhuriyeti Eslâmî-yi Afgânistan; Cumhuriyeti Eslâmî-yi İran; El-Cumhuriyetü'l-İrâkîyye; El-Cumhuriyetü'l-‘arabiyyetü’s-süriyye; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; Elliniki Dimokratia; Republika Bulgariya; Republica Moldova; Republika Makedoniya; Republika Kosovo; Bundesrepublik Deutschland; République française vs.

⁹ Meselâ; Oğuzlar, 9.-10. yüzyıllarda yoğunlukla yaşadıkları Seyhun nehri civarından bugün daha batıda yaşamaktadır. Yine 16. yüzyılda Oğuzların yaşadığı Cezayir gibi Kuzey Afrika’daki yerleşimlerde bugün Türkçe (“Oğuzca”) konuşanlar bulunmamaktadır. 1960 yılından itibaren ise Batı Avrupa’ya Oğuzlar “serpilmişçesine” yerleşmişlerdir.

¹⁰ Türklük biliminde Oğuzların yaşadıkları tarihî süreci inceleyen ansiklopediler ve el kitaplarından, sadece bir konuya odaklanan ayrıntılı araştırmalara kadar çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu yazının muhatapları zaten bunları bilenler olduğundan, çok gerekli olmadıkça bu çalışmalara atıfta bulunulmayacaktır.

¹¹ Bu bölge, 7. yüzyılın ilk yarısında Yenisey bölgesindeki Barlık, sonraları Tula ırmağı boyları olabilir.

¹² Meselâ Sümer 1999, 20 vd.

¹³ Genel olarak bk. Şeşen 1985; Sümer 1999. Ancak burada ilk dönem eserlerinde *oğuz* ~ *ğuz* kelimesiyle kastedilenlerin her zaman bugünkü Oğuzlar olmayabileceği gerçeği göz önünde tutulmalıdır. Bazı eserlerde *tokuz oğuz* ~ *tokuz ğuz* kelimesi, “Uygurlar” anlamına gelmektedir. Nitekim destanda da Oğuz Kağan’ın Uygurların kağanı olduğu özenle vurgulanmıştır: /*oğuz kağan/ men uygurniñ kağanı bola-men* (Bang 1970, 21.) Ancak 11. yüzyıldan itibaren birçok kaynaktan geçen *Oğuz* kelimesinin bugünkü anlamında Oğuzları karşıladığı da bir gerçektir. Örnek: 17. yüzyılda yazılan Şecere-i Terâkime’de ‘Türkmenler’ şöyle demektedir: *bizniñ içimizde oğuz-nâme köp turur*. (Kargı-Ölmez 1996, 109.) Burada kastedilen elbette Oğuz boylarının tarihidir. Ayrıca bu dönemdeki yaşayışın izleri, “Dede Korkut Hikâyeleri”nde de görülebilir.

Turkish Studies

ediyorlardı. Bu dönemde bir kısmının gittikçe artan sayıda ve nitelikte Müslümanlaştığı da bilinmektedir. Dolayısıyla birçok kaynakta “Müslüman” Oğuzlar, “kâfir” olanlardan “Türkmen” adıyla ayrılmaktadır.

11. yüzyılın başında ise Oğuzlar¹⁴, bölgelerinde ve İran’da gelişen bazı siyasî ve sosyal şartlar sayesinde Kınık boyundan Selçuklu ailesinin önderliğinde kuvvetli bir siyasî birlik meydana getirmişler; “Büyük” Selçuklu Devleti’ni kurmuşlardır¹⁵.

Büyük Selçuklu Devleti, çok kısa bir sürede doğuda Uygurların bölgesinden (“Doğu Türkistan”) başlayarak kuzey-batıda Kafkas dağlarının güneyine; batıda Suriye’ye ve Marmara denizine kadar olan oldukça geniş bir bölgeyi, doğrudan hâkimiyet veya yönlendirme biçiminde¹⁶, yönetmeye başlamıştır. Bu sürecin önemli dönüm noktaları şöyledir: Selçuklular, 1040 yılında Dandanakan savaşında Gaznelileri yenmeleriyle birlikte Horasan’ın ve İran bölgesinin hâkimi olmuşlar; 1055’te Abbasî Halifeliği’nin merkezi olan Bağdat’a girmişler; 1064’ten itibaren Kuzey Azerbaycan’ı, Kars’ı; 1070’te Suriye’yi; 1071’den itibaren de Anadolu’yu hâkimiyetleri altına almışlardır. Artık 1075 yılında İznik, Anadolu’daki Selçukluların merkezi idi.

Selçuklu ordusunun esasını teşkil eden Oğuzlar da devletin batıya genişlemesine koşut olarak alınan toprakların uygun buldukları bölgelerine boy özelliklerini nispeten koruyarak yerleşmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum bugün de ana hatları itibariyle değişmemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti, bazı iç ve dış sebepler yüzünden 1092’de Sultan Melikşah’ın ölümüyle bölünmüştür¹⁷. Bu, çeşitli açılardan önemli bir dönüm noktasıdır: Bundan sonra Oğuzlar, artık hiçbir zaman tek bir devletin bünyesinde ve bir arada olamayacaklardır.

Büyük Selçuklu Devleti’nin dağılması üzerine hâkim olduğu Kirman, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerinde ayrı ayrı Selçuklu devletleri veya özerk “atabeylik”leri kurulmuştur.

Selçuklu Devleti’nin Harezm bölgesine tayin ettiği valilerden Atsız, devletin zayıflamasına koşut olarak güçlenmiş ve 1141 yılında¹⁸ “Harezmsah” (“Harzemşah”) olmuştur. Atsız ve halefleri olan Harezmsahlara, zamanla Selçuklu ailesinden olan yöneticileri tasfiye ederek Aral gölünden batı İran’a ve Azerbaycan’a kadar olan bölgeyi hâkimiyetleri veya etkileri altına almışlardır. Böylece Kirman¹⁹ ve Irak Selçuklu Devletlerinin toprakları²⁰ ve bu bölgelerde yaşayan Oğuzlar da Cengiz Han’ın bölgeyi 1221 yılında almasına kadar Harezmsahlara tâbi olarak yaşamışlardır.

¹⁴ Oğuzların hepsinin Selçuklu devletine her zaman katkıda bulunmadıkları, hatta zaman zaman, Selçuklu Sultanı Sançar’ın (“Sançar”; “Sencer”) 1153’te esir alınmasında olduğu gibi büyük sorunlar çıkardıkları hatırlanmalıdır. Ayrıca 11. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyinden Balkanlara doğru göçen “Uzlar”, “gelenek” üzere tâbi boylar diye adlandırılmamışlarsa, “gerçek” Oğuzdurlar.

¹⁵ Bu dönemden itibaren Oğuzlarla ilgili bilgiler; sayısı, niteliği, yazarları ve yazılan diller bakımından gittikçe çeşitlenmiş, artmış, belirginleşmiş ve ayrıntılanmıştır. Örnek olarak, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından Oğuzların kültürü, özellikle de dili hakkında verilen bilgiler, oldukça gerçekçi, ayrıntılı ve aydınlatıcıdır; bk. Korkmaz 1995.

¹⁶ Meselâ; Batı Karahanlıların 1089, Doğu Karahanlıların ise 1090’da Selçuklu üstünlüğünü tanımları, Doğu Türkistan’dan Harezm’e kadar olan bölgenin, Selçuklulara “bağlı” hâle gelmesini sağlamıştır.

¹⁷ Bk. Kafesoğlu 1997b, 373. Bu elbette itibarî bir tarihtir. 1157’de Sultan Sançar’ın ölümü de alınabilir; bk. Köymen 1982, 308. Ayrıca, Selçuklu Devleti’nin, yönetim biçimi ve anlayışı bakımından mutlak bir bütünlüğünden aslında hiçbir zaman söz edilemez.

¹⁸ Bu yıl yapılan Katvan savaşında Selçuklu Sultanı Sançar, Moğollar (“Karahıtaylar”) karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır.

¹⁹ Bölgenin Harezmsahlara yönetimine geçmesinden önce zaten 1186 yılında Kirman’a giren Oğuzların beyi Melik Dinar, İkinci Muhammedşah’ın Irak’a gitmesinden de istifade ederek Kirman Selçuklu Devletine son vermişti.

²⁰ Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul, 1194 yılında Rey’de yapılan savaşta Harezmsahlara yenilmiştir. Bundan sonra Fars bölgesinde ise Salgurlular adıyla bir “atabeylik” Moğol hâkimiyetine kadar yönetimini devam ettirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Suriye bölgesinde kurulan Selçuklu devleti, iç karışıklıklarla ve bölgedeki Haçlı kuvvetleriyle mücadele yüzünden uzun süreli ve istikrarlı bir yönetim oluşturamamış; bölünerek Börüler ve Zengîler gibi atabeylikler oluşmuştur. Bunlara da Cengiz Han’ın halefleri son vermiştir.

Anadolu bölgesinde kurulan Selçuklu Devleti, diğerlerine göre nispeten daha uzun süreli ve istikrarlı olmuştur. Kutalmışoğlu Süleyman Şah ve halefleri, Haçlılar²¹ ve Bizanslılarla²² sürekli mücadele içinde olmalarına ve bazı yörelerin hâkimiyetini zaman zaman kaybetmelerine rağmen, 1243 yılında yapılan ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Moğol ordularına yenilgisiyle sonuçlanan Köseadağ savaşına kadar Anadolu’daki hâkimiyetlerini genel olarak devam ettirmişler ve bölgenin imarı yolunda da önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

1243 yılı itibariyle Oğuzlar da diğer bazı kavimlerle birlikte, Moğol İmparatorluğu’nun tebaası durumuna düşmüşlerdir. Daha doğrusu bu devlet, gelenekleri itibariyle merkezî bir devlet olmadığı için üç ayrı siyasî birliğin bünyesinde bulunuyorlardı: Mañkışlak bölgesinde Altın Ordu’nun, Aral gölünün güney-batısındaki bölgede Çağataylıların, bugünkü Türkmenistan’ın batı bölgelerinden başlayarak Anadolu’yu da içine alan bölgede ise İlhanlıların yönetiminde yaşıyorlardı.

Doğudan batıya doğru hızla akan Moğollar, kendilerine tâbi olmak istemeyen Oğuzların, önleri sıra batıya doğru kaçmalarına ve göçmelerine sebep olmuşlar²³; böylece Batı İran, Azerbaycan ve Anadolu’daki Oğuz nüfusunun yoğunlaşmasını sağlamışlardır. Bir başka deyişle 1071’de başlayan Anadolu’nun “Türkleşmesi” 1243’te büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Zamanla çeşitli sebeplerle iktidarı zayıflayan Cengiz Han’ın haleflerinin yeri, başka güçler tarafından doldurulmuştur. Çağataylıların bölgesindeki siyasî istikrarsızlığı ve kültür özelliklerini iyi değerlendiren Timur’un²⁴ 1370 yılında kurduğu devlet, yukarıda sayılan bütün bölgelere 1405 yılındaki ölümüne kadar hâkim idi.

Devleti esas olarak Oğuzlara dayanmayan ve Oğuzlara yönelik belli bir amaç da gütmeyen Timur’un ölümü, Oğuzların yaşadığı bölgenin siyasî tarihinin birbirinden farklı çizgilerde gelişmesinin âdeta dönüm noktası olmuştur.

1. Türkmenistan Bölgesi

Timur’un halefleri, kendi aralarında kıyasıya, bölgeyi çöküntüye ve yıkıma götüren bir iktidar kavgasına girişmişlerdir. Bunun sonucunda Altın Ordu bölgesinden gelen Özbekler (“Şeybanîler”), 1506 yılına kadar İran’ın doğu bölgelerinden itibaren Timur’un topraklarının vârisi olmuşlardır. Harezm ve doğu Horasan bölgesindeki Oğuzlar da Özbek Hanlıkları’nın yönetiminde kalmışlardır. Bunlara, 1860²⁵ yılından itibaren bölgeye hâkim olan Rus Çarlığı, fiilen son vermiştir²⁶. Sovyet Devrimi’nden sonra 1924 yılında bölgede Türkmenistan ve Özbekistan adıyla Sovyetler Birliği’ne bağlı iki “cumhuriyet” kurulmuş; bunlar, 1991 yılında bağımsız kalmışlardır.

²¹ Anadolu’ya yönelik Haçlı Seferleri’nin ilki 1096-1099 yılları arasında yapıldı.

²² 1176 yılında yapılan Karamukbeli (“Miryakefalon”) savaşından sonra Bizanslılar artık büyük bir direnç gösterememişlerdir.

²³ Bu duruma Belh’ten Konya’ya göçüp gelen Mevlânâ Muhammed Celâlî’-d-din’in ailesi iyi bir örnek oluşturmaktadır.

²⁴ Yazılışı sebebiyle Türkiye Türkçesinde *Timur* olarak kalıplaşan kelime *Témür* ~ *Timür* olmalıdır; bk. Uğurlu 2007, 477 vd.

²⁵ Büyük bir Türkmen katliamı ve Türkmenlerin teslim olmasıyla sonuçlanan Göktepe savaşı 1881 yılında yapılmıştır.

²⁶ Ancak bunlardan en uzun süren Buhara Hanlığı 1924 yılına kadar “resmen” devam etmiştir.

Turkish Studies

Bunlardan Türkmenistan'ın esas halkını ve Özbekistan'ın bir kısım halkını Oğuzlar oluşturmaktadır.

2. İran Bölgesi

Timur'un ölümünden sonra Doğu Anadolu ve Batı İran'da temeli belli Oğuz boylarına dayanan beylikler ortaya çıkmıştır²⁷. Bunlardan, güçlü olduğu dönemde Batı İran'dan Horasan'a kadar etkili olan Karakoyunlular ile bunları 1467 yılında ortadan kaldırarak topraklarına sahip olan Akkoyunlular sayılmalıdır. Akkoyunlular Doğu Anadolu'da Osmanlılarla, doğu Horasan'da Şeybanîlerle sürekli mücadele etmişler; kısa bir süre de olsa bütün İran'da etkili olmuşlardır. Akkoyunlular, Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed arasında 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı'nda yenilgiye uğramış, Doğu Anadolu'yu kesin olarak Osmanlılara bırakmış; kendileri gibi Oğuz boylarına dayanan ve Batı İran'da oluşan Safevî Devleti tarafından 1507 yılında ortadan kaldırılmıştır.

1501 yılında Şah İsmail²⁸ tarafından Tebriz merkezli kurulan Safevî Devleti, İran bölgesinin bugünkü durumunu da belirlemiştir. Bu bağlamda önemli hususlar²⁹ şöyle özetlenebilir.

Safevîler doğuda Harezm ve Horasan bölgesinde Özbeklerle veya Timurlularla, batıda Doğu Anadolu bölgesinde Osmanlılarla uzunca süre mücadele ederek nispeten istikrarlı siyasî sınırlar belirlemiştir³⁰. Böylece Sasanî İmparatorluğu'ndan sonra "İran", bir bütün olarak âdeta yeniden oluşturulmuştur. Doğuda Özbeklerin, batıda Osmanlıların önemseydiği Sünnîlikten farklı olan Şîilik öne çıkarılıp bütün İranlılara, zorla da olsa, benimsetilerek³¹ İran'ın diğerlerinden "farklı" kültürü oluşturulmuş; böylece siyasî sınırların değişmezliği bir kere daha güvenceye alınmak istenmiştir.

İşte böylece; hem siyaseten hem de mezhep bağlarıyla kendilerini sıkı sıkıya bağlayan ve tecrit eden veya edilen İran bölgesi Oğuzları, Türkmenistan ve Anadolu Oğuzlarından kopup ayrılmışlar; oralarındaki dil ve kültür gelişmelerinin de dışında kalarak bugüne ulaşmışlardır.

Safevîlerden sonra İran'da meydana gelen siyasî değişmeler, herhangi bir iktidar değişikliğinden öteye gitmemiş; İran'ın siyasî ve kültür hayatında önemli bir fark yaratmamıştır.

Safevî iktidarına son veren Nâdir Şah (1736-1747)³², Oğuzların Afşar boyundan idi. Halefleri de İran'ın yönetimini yine bir Oğuz boyu olan Kaçarlara³³ (1796-1925) devretmiştir. Kaçar hanedanından sonra artık İran'ın yönetiminde Oğuzların doğrudan bir rolü yoktur. Fars asıllı ve dinî faaliyetleri baskı altına almaya gayret eden İran şahları, 1979 yılında Ayetullah Humeynî tarafından gerçekleştirilen "İslâm İnkılâbı"na kadar yönetimde kaldılar. Bu tarihten sonra ise İran

²⁷ Bu ifadeden beyliğin bu tarihte oluşması değil, boyun veya beyliğin, siyasî bir önem kazanması kastedilmektedir.

²⁸ Aslında Erdebilli Sünnî bir şeyh ailesinden gelen Şah İsmail, siyasî faaliyetlerine 1500 yılında Erzincan'da başlamış; etrafına toplanan Şîi eğilimli Oğuzlarla Akkoyunlu Elvend Beğ'i yenerek Tebriz'de adına hutbe okutmuştur; bk. Sümer 1999, 170 vd.

²⁹ Bk. Sümer 1999, 175.

³⁰ Özellikle Horasan bölgesinde ileri-geri el değiştirmeler olmuştur. Ama Doğu Anadolu sınırları, 1639 yılında imzalanan "Kasr-ı Şirin" anlaşmasından beri değişmemiştir.

³¹ O zamana kadar İran, genel olarak Sünnîliğin kabul gördüğü, ancak Şîilerin de yaşadığı bir ülke idi ve bu bağlamda Harezm veya Anadolu'dan farksızdı. Ayrıca bu uygulamalar, mezheplere göre bazı toplulukların Anadolu'ya veya İran'a göçlerine de yol açmıştır. Özellikle Doğu Anadolu'dan Şîilik eğilimli Oğuzların batı İran'a göç edişleri çeşitli açılardan önemli bir husustur.

³² Bu çalışmada verilen bu tür tarihler, birçok durumda yaklaşık olarak kabul edilmelidir. Zira özellikle devlet adamları dışındakilerin doğum tarihleri, hatta ölüm tarihleri kayıt yetersizliğinden dolayı tartışmalı olabilir.

³³ Hanedan bir soydan devam etmemiştir. Kurucusu olan Ağa Muhammed Şah, vefat bırakamadığı için 1797'de öldürülmesinden sonra Fars eyaleti valisi Feth Ali Şah tahta çıkmıştır.

Turkish Studies

artık bir “İslâm Cumhuriyeti”dir ve Fars asıllıların önderliğinde Şiîliğin (“Caferîlik”) tekrar öne çıkarıldığı bir kültür hayatı sürmektedir.

İran’daki Oğuzlarla ilgili bir ayrıntıyı da vurgulamak gerekir: İkinci Dünya Savaşı esnasında 1941 yılında İran’ın, İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin nüfuzuna girmesine karşı direnen Rıza Şah Pehlevî (1925-1941), oğlu Muhammed Rıza Pehlevî (1941-1979) lehine tahttan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda; Sovyetler Birliği, kendi nüfuz bölgesinde 1945 yılında “Azerbaycan Millî Hükümeti” (“Azerbaycan Halk Hükümeti”) adı altında bir yönetim oluşturmuş; ancak lehine hükümler taşıyan bir petrol anlaşmasının sonucunda bölgeyi boşaltmış ve İran, güç kullanarak bu yönetime son vermiştir.

Tarih boyunca İran bölgesinden ayrılmamış Kuzey Azerbaycan’ın durumunda ise, Rus Çarlığı’nın genişleme politikası çerçevesinde Kafkasların güneyine inmesi sebebiyle büyük bir değişim olmuştur: İran’ın yenilgisiyle sonuçlanan savaştan sonra 1828 yılında imzalanan “Türkmençay Anlaşması” ile esas olarak Aras nehrinin kuzeyi Rus Çarlığı’na bırakılmıştır³⁴. Sovyet Devrimi’nden sonra 1918 yılında kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti³⁵, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bunun³⁶ esas halkını Oğuzlar oluşturmaktadır.

3. Anadolu Bölgesi

Anadolu’da ise 1336 yılında İlhanlıların yıkılışıyla Oğuzlara dayanan Artuk, Karaman, Ertana³⁷ (“Eretna”), Candar, Germiyan, Hamid, Saruhan, Aydın, Teke, Dulkadır, Osman oğulları gibi irili ufaklı beylikler hüküm sürmeye ve birbirleriyle mücadele etmeye başlamıştı. 1402 -1405 arasında kısa süreliğine Timur Devleti’ne bağlanmış sayılan bölgede, beylikler arasındaki mücadele sürmüş ve gittikçe güçlenen Osmanlı Beyliği, 16. yüzyıldan itibaren artık Anadolu, Balkanlar, Kırım, Arabistan, Mısır ve Kuzey Afrika’ya kadar topraklarını genişleten Osmanlı İmparatorluğu’na dönüşmüştür. 1453 yılında İstanbul’un fethedilmesi, bu dönüşümün çeşitli açılardan başlangıç noktası sayılabilir.

Oğuzlar, çoğu kere aksine görüşlerin yaygınlığına rağmen, Osmanlı Beyliği döneminde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun da dayandığı “asıl” tebaa olmuştur. Birbiri ardına yapılan savaşların yükünü büyük ölçüde çekmişler; özellikle Balkanlarda fethedilen toprakların güvenlik açısından önemli bölgelerine iskân edilmişler; ama aynı zamanda devletin idarî sisteminin yürütülmesini sağlayan en önemli unsur da olmuşlardır. Elbette, diğer tebaadan devletin çeşitli hizmetlerini gördürmek üzere devşirilenlerin de dil bakımından “Oğuzlaşmaları” (“Türkleşmeleri”) bunlar sayesinde sağlanabilmiştir. Ayrıca nüfus bakımından yoğun yaşadıkları yörelerde, iç içe yaşadıkları diğer kavimlerden azımsanamayacak bir topluluğu da “gönüllü” olarak Oğuzlaştırdıkları açıktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasî tarihi için bazı önemli dönüm noktaları şöyle özetlenebilir:

³⁴ Rus Çarlığı, 1813 yılında da İran’ın yenilgisiyle sonuçlanan savaşın ardından imzalanan “Gülistan Anlaşması” ile Kuzey Azerbaycan’ın bir kısım topraklarını zaten işgal etmiş bulunuyordu. Ayrıca Rus Çarlığı, İran’ın siyasî ve iktisadî yapısının bir gereği olarak oluşan mahallî büyük toprak sahiplerinin, bir başka deyişle “hanlık”ların etkisine de son vermiştir.

³⁵ “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti” 1918-1920 yılları arasında bağımsız idi.

³⁶ Tarihî sürecin gereği olarak Oğuzlar, elbette bütün Güney Kafkasya’da yaşamakta idiler; ancak siyasî değişiklikler ve Karabağ’da olduğu gibi “etnik temizlik” siyaseti neticesinde, Azerbaycan Cumhuriyeti dışındaki Oğuzların nüfusu zaman içinde azalmıştır.

³⁷ Bk. Uğurlu 2007, 479.

³⁸ Bu yıl yapılan Ankara Savaşı’nda Timurlulara yenilen Osmanlılar, 1413 yılına kadar istikrarsız bir dönem (“Fetret Devri”) yaşamışlardır.

Osmanlılar, 1353 yılından itibaren Balkanlar bölgesindeki topraklarını, çoğu Balkan devletlerinin birleşik ordularına karşı yapılan bir dizi meydan ve deniz savaşının sonucunda genişletmişler ve 1389³⁹ yılında Oğuzların bugün de yaşadığı toprakları ele geçirmişlerdi. Bundan sonra da Bosna-Hersek'in (1483) ve Macaristan'ın (1541) fetihleriyle genişleme sürmüştü ve 1683 yılında Avusturya İmparatorluğu'nun başkenti olan Viyana'ya kadar ulaşmışlardır. Osmanlılar, kuzey-batıda "Eflak", "Boğdan" ve Kırım bölgesinde de genişlemişlerdir; 1475 yılında Kırım Hanlığı, himaye altına alınmıştır. Osmanlı Devleti, Balkanlardaki ilerleyişinin son dönüm noktası olan "Viyana bozgunu"ndan sonra kazandıklarını nispeten yavaş ve tedricen Avusturya İmparatorluğu, Rus Çarlığı ve Balkan devletleri lehine kaybederek "Doksanüç Harbi" (1878) ve Balkan Savaşı'nın sonunda (1913) bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına çekilmiştir.

Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişine koşturularak Anadolu'yu hâkimiyet altına alma; doğu ve güney bölgelerindeki fetihleri de sürmüştür: Anadolu beyliklerinin yönetiminde olan topraklar birbirinin peşi sıra ilhak edilmiş⁴⁰; Trabzon Rum Devleti'ne son verilmiş (1461) ve Akkoyunlulara karşı kazanılan Otlukbeli (1473) ve Safevîlere karşı kazanılan Çaldıran savaşıyla (1514) Doğu Anadolu'nun hâkimiyeti sağlanmış; Kahire'nin Memlûklardan alınmasıyla (1517) Mısır ve uzantıları devlete bağlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda (1918) Irak, Suriye ve Mısır'ın kaybedilmesiyle bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına çekilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sonuçlanmasından sonra işgal edilen ve Oğuzların çoğunlukla yaşadıkları toprakların ("Misak-ı Milli") kurtarılması yolunda Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde yapılan "Kurtuluş Savaşı"ndan sonra 1923 yılında "Türkiye Cumhuriyeti" bugünkü sınırlarının üzerinde kurulmuştur.

Tarihî Süreç Bağlamında Sosyal ve Kültürel Ortam ve Oğuzcanın Durumu

Oğuzca, geçmişten bu güne kadar hemen bütün Oğuzların anlaşma dili olagelmıştır. Yaşadıkları bölgelerde, çoğu kere⁴¹, nüfus yoğunluklarına koşturularak ve diğer dillerle bazen iç içe, bazen de geçişken sınırları olan bir komşuluk ilişkisi içinde konuşulmuş ve konuşulmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti öncesinde Oğuzca, boy sistemi içinde yaşayan Oğuzların "yüksek dil" eşliğinde sayılabilecek olan "gündelik"⁴² diliydi. Ama aynı zamanda, boylara göre az çok farklılaşan ağızlar⁴³ ("Dialekt") veya "dil alanları"ndan; bir boy hayatının elverdiği ölçüde sınırlı sosyal gruplara, yani kadınlara-erkeklere, boy ileri gelenlerine-çobanlara, yaşlılara-gençlere göre nispeten farklılaşan bir sosyal grup dilinden ("Soziolekt") oluşuyordu. Bunlar, sadece yan yana ve geçişken sınırlı alanlar değildi; en dar kapsamlı ağızlardan ağızlar üstü bölge ağızlarına ("Koine") kadar katmanları bulunuyordu. Dolayısıyla Oğuzca, hem bir boyun kendi içinde hem de boylar arasında ses, yapı, anlam ve dizim açısından tek şekilli ve bağdaşık değil, göreceli olmak üzere değişkenli ("varyantlı") idi. Ancak o günkü hayat tarzının ortaya çıkardığı bu durum, Oğuzlar için bir olumsuzluk veya eksiklik yaratmıyordu. Bilakis dildeki değişkenler, anlaşmada kolaylık sağlıyordu. Bir başka deyişle hangi bölge veya boydan olursa olsun bir Oğuz asker, misafir, komşu veya gelin olarak diğer bir farklı bölge veya boydan bir Oğuzla bir araya geldiğinde, bu değişkenler sayesinde anlaşma güçlüğü çekmiyordu. Yani, bir Oğuz duruma göre meselâ "çok" kelimesini *çok*, *çoğ*, *köp*, *delim*, *iñen* şeklinde kullanabilir veya en azından duyduğunda anlayabilirdi.

³⁹ Bunun için "Birinci Kosova Savaşı" itibarı bir tarih olarak alınabilir.

⁴⁰ Bunların en güçlüleri sayılan Germiyan 1428; Karaman ise 1468 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmışlardır.

⁴¹ Bunun özellikle bugünkü İran Azerbaycanı için siyasî sebeplerle mümkün olmadığı hatırlanmalıdır.

⁴² Bu çalışmanın konusu "gündelik" ve "yüksek" dil kavramlarını dil bilimine tartışmak olmadığından ayrıntıya girilmeyecektir.

⁴³ Ağız kavramıyla ilgili bk. Demir 2002.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Oğuzca, gündelik yaşama ihtiyaçlarını ifade etmesinin yanı sıra elbette boy hayatının sürdürülebilmesi için gerekli olan yönetim, hukuk ve edebiyat, yani destan, türkü, şiir, mani gibi “halk edebiyatı”; din, tarih, sağlık vs. konularındaki dil ürünleri (“söz”) için de kullanılıyordu. Bir başka deyişle, bir anne ve kızı arasında yemek pişirirken, akşamları bilmece sorarken, düğünde türkü söylerken de; boy beyi ile boy ileri gelenleri (“aksakallar”) arasında savaş, barış, bir suçluya verilecek ceza veya vergiler görüşülürken de hep Oğuzca kullanılıyordu. Ayrıca boylar arasında dolaşan ve çoğu kere bahşış karşılığında düğün dernek ve eğlencelerin sürdürülmesine katkıda bulunan, yani övgü veya yergi şiirleri ve türkü söylemeyi; destan anlatmayı “meslek” edinmiş ozanlar da bu dilde söylüyorlardı. Bu bakımdan deyimler, benzetmeler, kelimeler arasında ses oyunları veya uyumları (“kafiye; cinas”) üretilebilmişti. Zira bunlara, uzun metinleri hafızada tutmayı kolaylaştırma aracı olarak “yazısız” toplulukların dillerinde daha çok ihtiyaç duyulur ve daha sık rastlanır⁴⁴.

Duruma diğer yönden bakılacak olursa; o zamanlarda Oğuzca, bir “yüksek dil” olamamıştı. Çünkü bir yüksek dil sayılabilmesi için; bir dil alanında aynı kavramı karşılayan değişkenlerden (“Varietät”) birinin, bütün konuşurlar tarafından katılımcı ve “gönüllü” olarak daha “güzel” veya “saygın” bulunması ve bir zaman sürecinde işlenerek veya yoğrularak kullanım sıklığı sayesinde öne çıkarılması veya seçilmesi; ses-yapı bakımından tek bir şekilde (“Standardvarietät”) anlaşılabilir olması gerekirdi. Örnek: Aynı kavramı karşılayan *çok*, *çoğ*, *köp*, *delim*, *iñen* değişkenlerinden hepsinin değil, birinin bütün Oğuzlar tarafından tercih edilmesi gerekirdi. Bunun sağlanabilmesi için, çoğu kere yazının kullanılması; hatta “seçilen” şeklin herkesi bağlayacak şekilde sözlük ve “kuralcı” dilbilgisi kitaplarında yazım biçimiyle birlikte belirlenmiş olması veya “ölçünlü” hâle getirilmesi gerekirdi. Ancak Oğuzcada bu kullanımların belirlenmesi, düzenlenmesi veya yazıya geçirilmesi gerçekleşmemişti; hatta bu “saçma” ve gereksiz olarak görülüyordu⁴⁵.

Ayrıca bir dilin, hayatın her yönünü, duruma ve “söz” türüne uygun bir şekilde ifade etme kabiliyet ve kapasitesinde olması (“Polyvalenz”) gerekirdi. Bir başka deyişle “seçilen” şekillerin, aynı durum, olgu veya olayın ifadesinde; samimî bir ortamda sohbet, şiir veya nesir tarzında “nitelikli edebiyat”⁴⁶, hukuk, herkese açık hatırat, resmî belge, bilim vs. için “söz” üretirken, farklı biçimlerle ve terimlerle farklı üslûplarda (“biçem”) ifade edecek kadar sayıca çok ve yeterlilikte olması gerekirdi. Yani bir dil, kullananlarca kabullenilmiş tek şekilli, çok yönlü, farklı üslûplu ve yazılı olması durumunda yüksek dil sayılabilir. O zamanlarda Oğuzca bu durumda değildi. Bu, Oğuzların boy hayatının sürdürülmesinde gerekli de değildi.

Kısacası, Büyük Selçuklu Devleti kurulduğu yıllarda Oğuzca, henüz bir “yüksek dil” görevini üstlenemezdi. Bu yüzden meselâ cebir, kimya, tıp, coğrafya, astronomi, gramer, sosyoloji, tarih gibi daha nice konular hakkında konuşulamaz ve tartışılmazdı. Milletler arası anlaşma, diplomatik mektup, ferman metni, herkesi bağlayacak vergi nizamı ve hukuk kuralları yazılamaz, defterleri tutulamaz; seyahat, gümrük, vergi muafiyeti belgesi verilemezdi. Bir başka deyişle Oğuzlar kendi Oğuzlarıyla; bir sarayın geniş kapısındaki eğimli kısmın sağlamlığı için hesapları, göz hastalıklarının çeşitlerini, hangi bitkilerden ne miktar alınarak yapılacak ilacın bunlara çare olacağını, dünyanın düzlüğü veya yuvarlaklığını, sularla çevrili olup olmadığını, kendi bölgesinden Bağdat’ın kaç adım uzaklıkta olduğunu nasıl hesaplanacağını, dünyadaki insan toplulukları ve özelliklerini, Allah’ın sıfatlarını, Kur’an-ı Kerim’in bir “mahlûk” olup olmadığını, yıldızlara başka

⁴⁴ Meselâ; Kırgızca, meşhur Manas Destanı’nı ortaya çıkardığı zamanlarda ne bir matematik, ne dilbilgisi kitabı ne de milletler arası bir ticaret sözleşmesi üretmiştir.

⁴⁵ Durumun başarılı bir tasviri için bk. Tekin 2001, 138 vd.

⁴⁶ Bu kavram, düzenlenişi ve ifade gücü bakımından nitelikli bir çaba veya eğitim ve yüksek bir yetkinlik gerektiren; genellikle aydınlar tarafından üretilip benimsenen; “halk edebiyatı” ürünlerinin dışında kalan “edebiyat” için kullanılmaktadır.

başka adlar verilmesi gerektiğini, gözlenip seyirleriyle ilgili hesapların yapılmasını, evrenin esasının ne olduğunu, evrendeki gezegenlerin (“cisim”)⁴⁷ büyüklükleri, kullandıkları dilin kelime çeşitlerinin ne olduğunu, gelecek zaman eklerinden hangisinin bütün Oğuzlar tarafından kullanılması gerektiğini, bir sözlük hazırlanmasının şartlarını, şehir ve köylerde yaşayanların özelliklerini, çeşitli yönetim biçimleri ve özelliklerini, hekimlerin durumunu ve eğitim seviyelerinin nasıl yükseltileceğini, komşu kavme gönderilecek diplomatik mektubun başına, orta kısmına ve sonuna nelerin yazılması gerektiğini konuşmuyorlardı. Bir Oğuz bunları, o dönemde eğitimi aldığı takdirde ancak Arapça veya Farsça ile konuşabilirdi. Daha doğrusu bu çetrefil meseleler, “kaba Oğuz taifesi” için kışlaktaki “sinek” kadar bile önemli değildi: Oğuzcada bunları oluşturmanın çok zor ve zahmetli olduğuna; hatta Oğuzcanın bu “ince işlere” hiç de uygun olmadığına yürekte inanılıyordu. Bu durumun güzel bir tasvirini *Garip-nâme*’de Âşık Paşa yapmıştır⁴⁸ : *Ƙamu dilde var-ıdı zâbt u usûl / Bunlara düşmiş-ıdı cümle ‘uƘûl / Türk diline kimsene bakmaz-ıdı / Türklere hergiz göñül aƘmaz-ıdı / Türk dañı bilmez-ıdı ol dilleri / İnce yolu ol ulu menzilleri.*

Tarihî sürecin bir gereği olarak Büyük Selçuklu Devleti, kurulduktan nispeten kısa bir süre sonra İran, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerine hâkim olduğunda Oğuzcanın bu durumunda bir değişme veya gelişme olmamıştır. Oysa Oğuzcanın, bu yeni duruma uygun olarak makûl bir zaman süresinde “yüksek dil” hâline gelmesi, böylece Büyük Selçuklu Devleti’nin farklı dil, din ve kültürden tebaasının yönetim, hukuk, bilim ve hatta nitelikli edebiyat ihtiyacını karşılaması beklenirdi. Bu gerçekleşmemiştir. Bunun sebepleri kısaca şöyle açıklanabilir:

1. Nüfus: Belirtilen bölgelerde büyük çoğunlukla; Farsça⁴⁹, Arapça ve Rumca konuşan⁵⁰ ; esas olarak tarım yapan yerleşikler yaşıyordu. Savaşçı ve çoğunluğu göçer evli⁵¹ olan Oğuzlar bunlar üzerinde çok kısa bir sürede yönetici olmayı başarmışlardı, ama nüfus bakımından özellikle İran ve Irak bölgesinde azınlıkta kalmışlardı.

2. Oğuzcanın Rekabet Etmesi Gereken Diller: Yukarıda belirtilen diller, bölgelerinde “gündelik dil” olarak kullanılmanın yanı sıra uzunca bir süreden beri de “yüksek dil” olarak edebiyatta, bilimde, hukukta ve fermanlardan vergi defterlerine kadar idarî yazışmalarda kullanılıyordu. Bu bağlamda Rumcanın, ama Oğuzları daha yakından ilgilendiren Arapçanın ve özellikle Farsçanın durumuna değinmek gerekir.

Oğuzların Anadolu’da karşılaştıkları Rumca (“Helence”), belirtilen diğer iki dilden de daha eski ve köklü bir yüksek dil ve yazı dili tecrübesine sahiptir. Dayandığı temeller göz önüne alınırsa, yaklaşık M. Ö. 1400’lü yıllardan beri kesintisiz yazılan nadir dillerden biridir. Rumca, eskiden beri Yunanistan’da, Anadolu’da ve Orta Doğu’nun kuzeyinde yaşayan halkın çoğunluğunun gündelik dili olmasının yanı sıra Roma İmparatorluğu’nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Latincenin yerine⁵² Bizans Devleti’nin yazı dili de olmuştur.

⁴⁷ Bk. *su ‘âl-i İskender ez- hûkemâ ki asl-ı ‘âlem çi bûd; su ‘âl-i İskender ez-meƘâdîr-i ecsâm-ı ‘âlem* (Ünver 1983, 36 vd).

⁴⁸ Bk. Yavuz 2000, 955.

⁴⁹ Bu çalışmada “Farsça” kavramıyla, sadece bugünkü İran İslâm Cumhuriyeti’nde kullanılan ölçünlü Farsça değil; ağızlar, benzer lehçeler (“İran dilleri”) ve Selçuklu döneminden modern zamanlara kadar olan dönemler için “Derî” kastedilmektedir. Bu ikisi arasında özellikle telaffuz bakımından farklar bulunmaktadır. Örnek: *KFTH* ve *BLBL* yazılan kelimeler Derîde /*gufte*/ ve /*bulbul*/, Farsçada /*gofte*/ “güfte” /*bolbol*/ “bülbul” olarak seslendirilir.

⁵⁰ Belirtilen bölgelerde üst yönetim dili olmayan Ermenice, Süryanice veya Deylemce, Gılânca, Kürtçe gibiler burada dikkate alınmamıştır.

⁵¹ Krş. Sümer 1960.

⁵² Rumcanın yazışmalarda kullanılması, Roma İmparatorluğu’nun Rumca konuşulan bölgeye hâkimiyeti sonrasında da aslında devam etmişti.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Arapça, yazının pek kullanılmadığı İslâmiyet öncesi dönemde (“Câhiliye”) bile kabileler arasında nispeten ortak, az-çok yüksek dil özelliklerine sahip bir “şiiir dili” oluşturabilmiş⁵³; İslâmiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte hızla yazıya geçirilmiş ve bilhassa Abbasîler zamanında dil bilgisinde ve yazımda yapılan düzenlemeler sayesinde nispeten ölçünlü ve bir yüksek dil⁵⁴ durumuna gelmiş idi. Bundan başka Kur’an-ı Kerim’in dili olması sebebiyle de bütün Müslümanlar nezdinde tartışmasız bir saygınlığı bulunmaktaydı. Bu bakımdan İslâm Devleti’nin coğrafi genişlemesine koşut olarak etkinliği, kullanım alanı ve kelime hazinesi genişlemiş; Müslümanların her alanda, özellikle bilimde kullandıkları bir yazı dili olmuştur.

Farsça ise dayandığı temelleri dikkate alınırca, Arapçadan daha da uzun bir yüksek dil ve yazı dili tecrübesine sahiptir. Sasanîler döneminde (226-650) yazı dili olarak kullanılan Pehlevîce (“Orta Farsça”), Müslüman Arapların İran bölgesine hâkim olmasından sonra hem yazım şekli hem de dil özellikleri bakımından değişmiş, Arapça katışımları da barındıran “Yeni Farsça” (“Fârsî-i Tâze”) olmuştur. Bu, özellikle Horasan bölgesinde ve Türklerin de katkısıyla⁵⁵ oluşmuştur: Edebiyatta kullanılmasının yanı sıra Sâmanî (875-999) ve Gazneli (961-1187) yönetimlerinin idarî yazışmalarının da dilidir; bunun için “Derî”⁵⁶ olarak da adlandırılır. Oluşma aşamasında İran bölgesinde Arapça ile rekabet eden bu dil, zamanla bölgenin genel anlaşma dili (“lingua franca”), hatta en etkili ve geçerli yazı dili olmuştur.

3. Yöneticiler ve Memurlar: İlk dönemde Selçuklu yöneticiler, yerleşiklerin yönetimi konusunda herhangi bir tecrübeye sahip değildiler ve bölgenin hâkimi oldukları zaman zaten işleri eskiden beri yürütmekte olan “yerli” memurlara (“*küttâb*”) işleri havale etmenin en akılcı ve kolay yol olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca yerleşikliğin daha saygın ve medenî olduğuna inanıyorlardı⁵⁷. Bu bağlamda Nizâmü’l-mülk (“Ülkeninin Düzeni”) olarak anılan Hasan-ı Tûsî çok tipik bir örnektir. Kariyerine Horasan’da Sâmanîlerin yönetiminde başlamış; bölgenin hâkimlerine göre sırasıyla Gaznelilere ve Selçuklu valilerine hizmet ettikten sonra 1064 yılında Sultan Alp Arslan’ın veziri olmuş ve öldürüldüğü 1092 yılına kadar Büyük Selçuklu Devleti’nin düzenini sağlamıştır. Yazdığı *Siyâset-nâme*, sadece Selçukluların değil, daha sonraki Türk devletlerinin de yol göstericisi olmuştur.

Kısacası; Büyük Selçuklu Devleti zamanında İran, Irak ve Anadolu bölgelerinde sırasıyla çoğunluğu Farsça, Arapça ve Rumca konuşan, tarımla geçinen yerleşikler yaşıyordu. Dilleri de nispeten eskiden beri yüksek dil hâline gelmiş; yazıya geçirilmişti. Hatta ölçünlüleşmiş sayılırdı. Bunlar, gündelik hayatı sürdürürken ağızlar hâlindeki birer gündelik dil; devlet yönetiminde, nitelikli edebiyatta, hukukta ve bilimde ise yüksek dil olarak kullanılıyordu. Bu halkların üst

⁵³ “Daha 500 senelerinde, bazı ibtidâî kabilelerde olduğu gibi, bütün şimalî Arabistan’da müşterek bir şiiir dili mevcuttu. Bu şiiir dili, ihtimal ki, her sene mer’a bulmak için göç etmek ve hacc maksadıyla Mekke’ye ve Okaz panayırına gelmek sayesinde teşekkül etmiş ve geniş kelime hazinesini de müteaddit lehçelerden almıştır” (Brockelmann 1997, 524).

⁵⁴ Emevîler döneminde başlayan Arapça dil bilgisinin ve yazının ölçünlü hâle getirilme çalışmalarının Abbasîler dönemi âlimlerinden Halil b. Ahmed el-Farâhîdî (718-791) tarafından tamamlandığı bilinmektedir.

⁵⁵ Bk. Karaismailoğlu 2001. Bu bağlamda “Yeni Farsça”nın en eski, belki de en önemli edebî eseri olan *Şeh-nâme*’nin Firdevsî (“Ebü’l-kâsım Mansûr b. Hasan el-Tûsî”) tarafından Gazneli Devleti’nin Türk yöneticisi Sultan Mahmûd’a 1010 yılında sunulması çok anlamlıdır.

⁵⁶ Krş. *Bâb-ı Âli* “Saray; Hükümet”.

⁵⁷ Selçuklu ailesinin bu tutumu, yerleşikliği benimsemeyen, özellikle Türkmenistan bölgesindeki Oğuzların tepkisine yol açmış; zaman zaman da devlete büyük sorunlar yaşatmıştır; bk. Köymen 1947; Sümer 1999, 125. Hatta Selçukluların soylarını efsanevî İran şahlarına dayandırdıkları bile iddia edilmiş ve eleştirilmiştir: *Selçukîler Türkmen bolup qarıntaş miz tip ilge ve halkğa faydası tigmedi. Pâdişâh bolğunça Türkmeniñ Kınuğ urıgındın miz tidiler taqı pâdişâh bolğandın soñ Efrâsiyâbniñ bir oğlu Keyhüsrevdin kaçıp Türkmeniñ Kınuğ urıgınıñ içine barıp anda ösüp kalıp turur. Biz anıñ oğlanları ve Efrâsiyâbniñ neslindin bolur miz tip atalarını sanap otuz beş arqada Efrâsiyâbğa yetkürdiler* (Kargı-Ölmez 1996, 206).

Turkish Studies

yöneticileri olan göçer evli Oğuzlar ise nüfus bakımından azınlıkta kalmışlar; dilleri yazıya geçirilmemiş, yüksek dil olma aşamasında, ağızlar hâlinde olan birer gündelik dildi.

Bu şartlarda Büyük Selçuklu Devleti, halefleri olan Selçuklu devletleri ve Harezmsahlar, öncelikle idarî işlerde, yazışmalarda ve edebiyatta; hatta az da olsa hukuk ve bilimde de Farsçayı kullanmışlardır. Okula (“medrese”) giden herkesin⁵⁸ az-çok öğrendiği Arapçayı ise az sayıdaki seçkin, daha çok hukuk ve bilim çalışmalarında kullanmıştır. Rumcaya ise, Oğuzlara dayanan devletler hemen hiç itibar etmemiş, kullanmamıştır⁵⁹. Bunun sebepleri açıktır: Anadolu’ya hâkim olan Selçuklulara, yönetimlerini sürdürebilmek için Horasan’dan getirdikleri Farsça yetiyordu ve Rumca konuşanlar canlarının ve dinlerinin düşmanı (“kâfir”) konumunda idiler.

Oğuzca öncelikle, Oğuz olan “cahil” halkın ve Selçuklu ordusunun önemli bir kısmının; ama aynı zamanda devletin Oğuz olan irili-ufaklı yöneticisinin ve memurunun da gündelik dili olarak, sayılan bu dillerin yanında varlığını sürdürmüştür. Hatta bunu, Oğuz olmayan bazı devlet memurlarının da nispeten konuşur veya anlar olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak “önemli” işler, bu dille görülmüyordu⁶⁰. Bu durum Oğuz olan, eğitilmiş sanat ve edebiyat ehlinin ürünlerinde de geçerliydi. Edebî eserler, şekil, muhteva ve dil bakımından Horasan’da olduğu gibi Farsça yazılıyordu. Ancak zaman zaman kendi dillerinden değişik düzeylerde dil katışımları yapabiliyorlardı. Örnek: *Mârâ ezeddür mescîd der-i hammâr olısar / Seccâde neyem lâyık mârâ ân nâr olısar*⁶¹; *Ey Turk-i mâh-çehre çi kereded ki her subh tû / Âyî be-huce-i men gûyî ki gel berü / Her dem be-hışm gûyî barğil benim kıatumdan / Men rûy-i saht-kerde nezdik-i tû durur men.* Zaman zaman da gündelik dilden yüksek dile doğru emekleyen Oğuzca’yı “şiiirimsi” olarak yazıya geçiriyorlardı: *Giçkineñ oğlan hey bize gelgil / Dağda dağda hey geze gelgil*⁶².

Büyük Selçuklu Devleti’nin halefleri olan Selçuklu devletleri ve Harezmsahların yıkılmasından sonra Oğuzcanın durumu Türkmenistan-İran ve Anadolu bölgelerinde keskin çizgilerle farklılaşmıştır.

1. Türkmenistan Bölgesi

Türkmenistan bölgesindeki Oğuzların ekonomik, sosyal ve kültürel hayatları, Sovyetler Birliği yönetiminin etkinleştiği yıllara kadar âdeta Selçuklu Devleti zamanındaki gibi süregelmiştir⁶³. Bir başka deyişle bölgede çoğunluk olan Oğuzlar, boy düzeni içinde hayvan besleyen göçer evliler ve İran’da sonradan meydana gelen değişimin dışında Sünnî Müslümanlar olarak yaşayagelmişler; uzunca tarihî süreç içinde bölgede hiç biri Oğuzlar tarafından oluşturulmayan üst yönetimler birbirini takip ederek değişmiş; bu, onların hayatlarında hemen

⁵⁸ Kur’an-ı Kerim’i okuyup anlayabilmek ve diğer temel dinî bilgileri kazanmak elbette eğitimin temelini teşkil ediyordu; bu ise öncelikle Arapça dilbilgisini öğrenmekle mümkündü.

⁵⁹ Burada devlet yazışmaları kastedilmektedir. Anadolu bölgesinde, elbette insanlar, kültürler ve diller arasında etkileşimler olmuştur: Uzun bir zaman sürecinde Oğuzcaya çok sayıda, özellikle yerleşik hayat ve denizcilikle ilgili Rumca kelime alınmış; diğer taraftan Anadolu’nun bazı bölgelerinde Oğuzca, Rumların “ana dili” durumuna gelmiştir.

⁶⁰ Bu durum, bugün Türkiye’deki bazı üniversite kampüslerindeki hayata çok benziyordu: Öğrenci ve öğretim elemanı Türkler, snack barda nescafe içerken yaptıkları gündelik hayatla ilgili konuşmalarında arada bol bol İngilizce katışımlar da yaparak “Türkçe” kullanırlar; ama ders, konferans, bilim yazısı vs. söz konusu olunca derhâl değişirler; herkes birbirine bilebildiği kadarıyla, çoğu kere “kırık-dökük” bir İngilizce ile bir şeyler anlatmaya çabalar. Hatta bu satırların yazarı, gündelik dil olarak Türkçe kullanan, ama bilimle ilgili bir şeyler söyleyeceği zaman kendi eliyle yüzüne bir şaplak atarak İngilizce konuşmaya başlayan bir profesörü ibretle seyretmiştir.

⁶¹ Oğuzcanın Anadolu’da ilk defa yazıya geçirilmesinin, Evhâdû’d-din Kirmânî’ye (1164-1238) ait olduğu bilinen bu katışimli şiirde görüldüğü kabul edilmektedir; bk. Bayram 2004, 111.

⁶² Bk. Mansuroğlu 1954, 213 vd.

⁶³ Burada kastedilenin temel özellikler olduğu; meselâ, binek aracı olarak hâlâ deveyi kullanmak anlamına gelmeyeceği açıktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

hiçbir şeyi değiştirmemiştir⁶⁴. Boylar üstü bir ortak kimlik bile oluşturulamamış; Teke, Yomut, Gökleñ, Ersarı, Salır, Çovdur vs. kendilerinden başka üst birlik tanımaz hâlde kalmışlardır. Dil bağlamında da aynı durum geçerlidir: Bu bölgedeki Oğuzca, boy hayatının ihtiyaçlarını karşılayan bir gündelik dil olarak ve boylar arasında ağız farklarını koruyarak kullanılagelmiş; boy ağızlarının yanında ve üstünde ortak bir yüksek dil oluşmamıştır. Bölgede yaşayanlardan okula gidenler, Arapça ve Farsçayı göreceli olarak öğrenmelerinin yanı sıra uzunca bir süre bir üst yönetimin dili olan Çağatayca’yı öğrenmişler; gündelik hayatın dışında gerekli olduğu durumlarda, özellikle de nitelikli edebiyatta bu yazı dilini kullanmışlardır. Bu bağlamda iyi bir örnek olarak Mağtımğulu Pırâğı (“Mahtumkulu Firâki”) (1733-1798) verilebilir. Şiirlerinde kullandığı dil, “Türkmençe” katışımları olan bir Çağataycadır⁶⁵. Çağatayca ve daha sonra Rusça, eğitilmiş ve üst yönetimde olanların yazı dili olduğundan saygınlık kazanmış; dolayısıyla şimdi kullanılan ölçünlü Türkmençeye de etkileri olmuştur. Örnek: Oğuzcadaki *v*- sesi, Çağatayca bir özellik olarak Türkmencede *b*-’dir: *baar* “var”, *bar*- “gitmek”, *ber*- “vermek”; *zavod* “fabrika”, *front* “(savaş) cephe” vs. Dil özellikleri bağlamında şu husus da belirtilmelidir: Türkmenistan bölgesindeki Oğuzcaların, yani boy ağızlarının diğer bölgelerdeki Oğuzcalardan iç özellikleri bakımından farklılaşması, tarihî sürecin bir sonucudur. Bir yanda Çağatay hanlıkları, diğer yanda Safevî Devleti’nin siyasî ve mezhep yönünden ayrışması ve kendi içlerine kapanması, göç, ticaret vs. gibi sosyal ve kültürel iletişimi ve etkileşimi azaltmıştır. Bu da meselâ Salur boyunun, Oğuzların yaşadığı hemen bütün bölgelerde yaşayan kollarının, dil yönünden az-çok farklı olması sonucunu doğurmuştur.

Türkmenistan Cumhuriyeti’nin resmî yazı dili⁶⁶ olan Türkmençe (“Türkmen dili”), esas olarak Aşgabat yöresindeki Teke boyunun Oğuzcasına dayanmaktadır. 1928 yılında Sovyetler Birliği yetkililerinin belirlediği komisyonlarca siyasî kaygılar gözetilerek düzenlenmiş, oluşturulmuştur. Bu yıla kadar yazıda kullanılan Arap alfabesi değiştirilmiş; 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940-1996 yılları arasında Kiril; bu tarihten itibaren “yeni” Latin alfabesine geçilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkmen aydınlarının Rus dili ve kültürünün daha çok etkisinde kalmaları, yani “modern” dünyanın ve hayatın gerektirdiği her şeyi Rusların gözüyle ve vasıtasıyla tanımaları, Rusçanın yanında Türkmencede de bu hayatın ifade edilmesi durumunu doğurmuş; özellikle edebiyatta, gelenekte görülmeyen tarzda ve konularda metinler üretilmiştir. Yönetim, hukuk bilim gibi hayatın diğer alanlarında ise Türkmençe, özellikle 1991 yılındaki bağımsız bırakılıştan sonra daha çok⁶⁷ kullanılmakta ve “gerçek” bir yüksek dil olma yolunda ilerlemektedir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen, Türkmençe veya Türkmenistan bölgesindeki Oğuzca; tarihî, sosyal ve kültürel şartlar sebebiyle yüksek dil olma çabasına ve sürecine oldukça geç başladığından bunun ne zaman tamamlanacağı şimdilik söylenemez. Bir başka deyişle esas bir

⁶⁴ Hatta bu üst yönetimler, çoğu kere Oğuzların düşmanı olmuşlardır: *.../ Barça Türkmenler bizge yağı bolup irdiler. Ol sebebdin biz anları köp çapduğ ve bir kerret Horāsānda Duruğa ta’alluğ Börme tigen suvniñ yağasında bizniñ birlen şaf tartıp uruşdular. Teñri bizge berdi. Evveldin tā āhirğaça biz sebebli yağı ve yamandin yigirmi miñ çaklık kişileri öldi. Anıñ içinde günāhkārları hem bar irdi ve bī-günāhları hem bar irdi.* (Kargı-Ölmez 1996, 109 vd.).

⁶⁵ Bu konulardaki yayınlarda, hatta bilimlik yayınlarda bile, şu husus göz önünde bulundurulmalıdır: Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde çeşitli sebepler yüzünden tarihî metinlerin dili, günümüz ölçünlü yazı dilleriyle uyumlaştırılmakta; hatta aslı şeklinin bu olduğu iddia edilmektedir. Bu bakımdan kitaplarda bu şairin şiirleri, “olabildiğince” bugünkü Türkmençe; Ali Şir Nevayî’ninkiler de Özbekçe olarak bulunmaktadır.

⁶⁶ Bir “dil alanı”, yani “lehçe”nin kullanım alanı ile kendisini temsil eden yazı dilinin kullanım alanı, birçok durumda örtüşmemektedir. Bazı araştırmacılara göre, Türkmenistan’ın İran sınırına yakın bölgelerde Türkmençe değil, Horasan Türkçesi kullanılmaktadır; bk. Doerfer 1990. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında meydana getirilen yazı dillerinin, adını taşıdığı lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalı bir konudur; bk. Ercilasun 1993 ve Johanson 1993.

⁶⁷ Devletin resmî dili “Türkmen dili” olmasına rağmen Rusçanın etkinliği özellikle bazı alanlarda hâlâ sürmektedir. Meselâ bazı bilim alanlarının ve hukukun dili Rusçadır.

Turkish Studies

boy ağzına dayanan ve “zor” ile ölçünlüleştirilerek yazılı kullanılan bir dilin, Türkmenistan ve Özbekistan bölgesindeki Oğuzların kendi ağızlarının yanında hayatın her yönünü derinlemesine ifade etmede; yani yönetim, hukuk, bilim, sanat ve edebiyatta kullanacakları bir dil olması şu ana kadar gerçekleşmemiştir. Bu, kısa bir sürede mümkün de değildir. Yani günümüzde, bölgedeki ağızların katkılarıyla ve desteklemesiyle bir üst ağzın merkezi teşkil etmesi değil; yan yana varlıklarını sürdüren ağızlardan bir ağzın, biraz da zorla, yazıda ve okulda kullanılması söz konusudur.

Kısacası, Türkmenistan’daki Oğuzcalardan söz edilebilir; ama Türkmenistan merkezli bir Oğuz yazı dilinden henüz söz edilemez.

2. İran Bölgesi

İran bölgesindeki Oğuzların ekonomik, sosyal ve kültürel hayatları, bugüne kadar âdeta Selçuklu Devleti; diğer bir açıdan ise Safevîler⁶⁸, zamanında olduğu gibi süregelmiştir. Bu bağlamda Kuzey Azerbaycan’ın Rus Çarlığı ve özellikle Sovyetler Birliği dönemindeki farklılaşması ayrıca değerlendirilmelidir. Oğuzlar, Kuzey ve Güney Azerbaycan istisna tutulacak olursa, Farsça konuşanların içinde veya çevrelediği alanlarda nüfus bakımından azınlıkta kalmışlardır. Yerleşik olanlar tarımcı, esnaf, tüccar, memur; hayvan besleyenleri⁶⁹ ise boy düzeni içinde göçer evli olarak hayatlarını devam ettiregelmişlerdir. Üst yönetimler çok yakın zamana kadar hep Oğuzların elinde olmasına rağmen, Oğuzca hiçbir zaman üst yönetimin dili olmamıştır. Üst yönetimin dili, hep Farsça olagelmıştır. Zaten bölgede kullanılan Oğuzca, yerleşiklerde bölgelere göre az-çok farklılaşan⁷⁰; göçer evlilerde boy hayatının ihtiyaçlarını karşılayan ve boy ağzı olan birer gündelik dildir. Boy ağızlarının yanında ve üstünde ortak bir yüksek dilden asla söz edilemez. Gündelik hayatın dışında gerekli olduğu durumlarda, yani yönetimde, hukuk işlerinde, bilimde ve nitelikli edebiyatta⁷¹ Farsçayı kullanmışlar ve kullanmaktadırlar. Elbette günümüzde İran’da⁷² okullaşmanın veya genel eğitimin yaygınlaşması, eğitim dilinin de Farsça olması bu durumu daha da kuvvetlendirmiştir. Farsça konuşurluk, eğitim seviyesinin yüksekliği ve şehirleşme ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Hatta modern hayatın yerleşmesine bağlı olarak bugün bazı şehrili ve eğitilmiş ailelerin gündelik Oğuzcası (“Türki”), bolca Oğuzca katışımli bir Farsçayı andırmaktadır. Buna karşılık az eğitilmiş köylü ve göçer evlilerin dili, Farsça katışımli Oğuzcadır.

Dilin iç özellikleri bağlamında farklılaşma veya farkların koyulaşması ise İran bölgesinde Safevî Devleti’nin siyasî ve mezhep yönünden hem Türkmenistan hem de Anadolu bölgesiyle ayrışması ve kendi içine kapanması, göç, ticaret vs. gibi sosyal ve kültürel iletişimi ve etkileşimi azaltmasıyla oluşmuştur. Ancak Safevî Devleti’nin özellikle kuruluş aşamasında Anadolu ve İran arasında yaşanan karşılıklı büyük göçlerin, dil bakımından benzerliğe katkıda bulunduğuna da işaret etmek gerekir. Dolayısıyla Azerbaycan ve Doğu Anadolu ağızları arasındaki yakınlık belki de her şeyden önce buna dayanmaktadır.

Edebiyat tarihlerinde “Azerbaycan Edebiyatı” uzunca yazılmıştır. Bazılarında çok zengin ve “görmekli” bir edebiyat olduğundan da sıkça söz edilmiştir. Elbette, İran’ın diğer bölgelerine göre Azerbaycan bölgesinde, Oğuzcanın halk edebiyatı ve nitelikli edebiyatta nispeten daha çok kullanılageldiği bir gerçektir. Ancak bu bağlamda bazı hususlar vurgulanmalıdır. Her şeyden önce bu şaşırtıcı değildir; hatta bu kadarının değil, daha fazlasının olmadığı şaşırtıcıdır. Çünkü Oğuzların

⁶⁸ Çünkü bu dönemde yaygınlaşan Şîlik (“Caferîlik”) İran bölgesinin hâlâ en etkili mezhebidir.

⁶⁹ Meselâ Fars eyaletinde yaşayan Kaşkaylar.

⁷⁰ Bunların da esası, bir zamanlar mevcut olan boy ağızlarına dayanmaktadır.

⁷¹ Tipik bir örnek olarak şiir kabiliyeti çok yüksek ve Genceli bir Oğuz olmasına rağmen eserlerini Farsça yazan Nizâmî (“Nizâmü’l-din İlyâs”) (1141-1209) verilebilir. Fakat eserleri, daha sonra Oğuzca yazanlarda çok etkili olmuştur.

⁷² İran bölgesinden olan Afganistan’daki durum, neredeyse Selçuklular zamanı gibidir.

Turkish Studies

nüfus yoğunluğu, Azerbaycan bölgesinde yüksektir; bu, Anadolu’daki duruma çok benzerdir. Azerbaycan bölgesi, Anadolu’nun komşusudur; Anadolu’nun siyasetinden etkilendiğinden daha çok elbette kültüründen etkilenmiştir. Bazı araştırmacıların bütün arttırma çabalarına rağmen⁷³, Azerbaycan bölgesinde nitelikli edebiyat üreten şairler, maalesef sayılıdır. Örnek: Hakîkî (“Cihânşâh”) (1397-1467), Hatâyî (“Şah İsmail”) (1487-1524), Şehriyâr (“Muhammed Hüseyin”) (1906-1988). Anadolu’dan yönetim, sosyal ve kültürel olarak ayrılamayacak yerlerde yaşayan Kadı Burhaneddin (“Burhânü’-d-dîn Ahmed”) (1345-1398), Nesîmî (“İmâdü’-d-dîn Nesîmî”) (1370-1417), Fuzûlî (“Mehmed b. Süleymân”) (1483-1566) gibilerin durumu diğerlerinden ayrı değerlendirilmelidir. Elbette bunlar, bölgelerindeki ağızlardan şiirlerine katışımlar yapmışlardır; ancak “çıplak gözle” yapılacak bir değerlendirmede bile şiirlerindeki dilin Anadolu’da yazanlarınkinden pek bir farkı olmadığı anlaşılabilir⁷⁴. Meselâ; *Meni cândan usandurdu cefâdan yâr usanmaz mı* veya *Bende sığar iki cihân ben bu cihâna sığmazam* mısraları iki bölge arasında *meni ~ beni; sığmaram ~ sığma(za)m* kadar bir farkı yok ederek dönüştürülebilir.

Kısacası; İran bölgesinde Oğuzca, gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılamış; ama bölge veya boy ağızlarının yanında ve üstünde ortak bir yüksek dil olamamıştır; yönetimde, hukuk işlerinde, bilimde ve istisnalar dışında nitelikli edebiyatta kullanılmamış ve kullanılmamaktadır. Kuzey Azerbaycan’ın dilinde 19. yüzyılın sonunda başlayan gelişmenin İran’ın diğer bölgeleri şöyle dursun, Güney Azerbaycan’a bile tesiri yok denecek kadar az olmuştur.

Kuzey Azerbaycan’ın durumu, Rus Çarlığı’nın yönetimine girmesinden itibaren ve özellikle Sovyetler Birliği döneminde, İran’ın diğer bölgelerindekinden farklılaşmıştır. Bu dönemde Azerbaycan aydınlarının Rus dili ve kültürünün etkisinde kalmaları, yani “modern” dünyanın ve hayatın gerektirdiği birçok şeyi Rusların gözüyle ve vasıtasıyla tanımaları, Rusçanın yanında Azerîcede de bu hayatın ifade edilmesi durumunu doğurmuş; özellikle sanat ve edebiyatta, gelenekte görülmeyen tarzda ve konularda metinler, eserler⁷⁵ üretilmiştir. Bu durum Türkmenistan bölgesine biraz benzemektedir; ancak özü itibarıyla farklılıklar barındırmaktadır. Bu bağlamda şu hususlar vurgulanmalıdır: Azerîler, o yıllarda genel olarak şehir ve köylerde yerleşik bir hayat sürüyorlardı. Özellikle Çarlık döneminde Rusya, Avrupa’da üretilen bilim, sanat ve kültürle (“Batı Medeniyeti”) büyük ölçüde bütünleşmişti; ayrıca Bakü ve çevresinde çok değerli petrolün bulunması⁷⁶, bölgenin refah seviyesinin yükselmesine yol açtığı gibi, Avrupalıların⁷⁷ ve Rusların ilgisini de doğurmuştur. 1830 yılından itibaren birçok şehirde, Rusça eğitim yapan ve modern bilimleri öğreten okullar açıldı. Buralarda önemli sayıda aydın (“ziyalı”) yetişmiştir. Ayrıca basım, basın ve yayın işleri de buna bağlı olarak gelişmiştir. Meselâ; daha 1875 yılında ilk Azerîce gazete “Ekinçi” yayınlanmıştır.

Bir başka husus, daha o yıllarda Kuzey Azerbaycan’da milliyet şuurunun uyanmasıdır. Milliyetçilik veya ulusçuluk, o yıllarda Avrupa’da, dolayısıyla Rusya’da birçok “millet”te görülen ve revaçta olan bir duyguydu; ama modern dünya hakkında bilgisi olan veya “aydınlanan”; ama

⁷³ “Kaybolan” milliyetlerine ummadıkları bir zamanda yeniden kavuşan bazı insanların bu duygularını anlayışla karşılamak lâzımdır. Bunlara göre hangi eserde *çok* yerine *çoh* görülse dil bakımından Azerîce olması için kâfidir; hatta bu, Arap harfleriyle *QLB* yazılan kelimeyi, /*kalb*/ yerine /*gâlb*/ okumakla da sağlanabilir. Bu bağlamda Azerîcenin eskiliğini göstermek bakımından Sümerce veya Kimmerceye dayandığını bile iddia edenlerin olduğu bir ortamda bunlar çok normaldir.

⁷⁴ Bk. Develi 2004.

⁷⁵ Örnek olarak Üzeyir Hacıbekov (1875-1948) tarafından bestelenip sahneye konulan “Arşın Mal Alan” operet türü müzikli komedisi verilebilir: *Görmeden kız almanam / Yahşi bilesen halam / Özüm göre, gözüm göre / Beğenem alam halam*. Krş. İbrahim Şinasi’nin (1826-1871) aynı konuyu işleyen “Şair Evlenmesi”, 1860 yılında basılmıştır.

⁷⁶ Modern anlamda ilk kuyu 1848 yılında açılmıştır.

⁷⁷ Azerbaycan petrolerinden servet yapanlardan biri de 1876 yılından itibaren en zengin kuyulardan birkaçını işleten Alfred Bernhard Nobel (1833-1896) ve kardeşleriydi.

Turkish Studies

kendisini yönetemeyen “Rusya Müslümanları”⁷⁸ bundan daha derinden etkileniyorlardı. Bunlar, elbette o yıllarda başka sebeplerle benzer duygu ve düşünceleri benimseyen Osmanlı aydınlarıyla da etkileşim içindeydiler. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı yıllarında Güney Azerbaycan’ı da Sovyetler Birliği topraklarına katmak isteyen Stalin’in, Azerîlerin bu durumuna göz yuman, hatta teşvik eden politikaları göz ardı edilemez.

Bunlardan belki de en önemlisi, Sovyetler Birliği yönetiminin “demir perde” çektiği yıllara kadar Kuzey Azerbaycan’daki aydınların yakın komşuları olan Osmanlı aydınlarının düşünce, duygu ve dillerinden önemli ölçüde etkilenmiş olmalarıdır. Bundan daha tabii bir şey olamazdı. Çünkü Azerîcenin yüksek dil olmaya başladığı sıralarda Anadolu bölgesi Oğuzcası, yani Osmanlıca uzunca zamandır bir yüksek dildi. Bir başka deyişle Kuzey Azerbaycan’da, Rus Çarlığı’nın Meşrutiyet ilân ettiği 1905 yılından sonra asıl gelişmesini gösteren dil ve edebiyatın önünde, 1453 yılından itibaren bu süreci görüp geçirmiş bir Osmanlı örneği bulunuyordu⁷⁹. Azımsanamayacak sayıda Azerî aydını da İstanbul’da eğitim görmüş veya bulunmuş; eserlerini neredeyse Osmanlıca ile kaleme almış; çıkardıkları “Füyûzât”, “Hayat”, “Şelâle”, “İrşad” ve “Açık Söz” gibi gazete ve dergileri de bu dille yayımlamıştır. Bu aydınlar, özellikle 1937-1939 yılları arasında hapis, sürgün, kurşuna dizme yoluyla etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Bunlara en tipik örnek olarak Hüseyin Cavid Bey (1882-1941) verilebilir: *Öz yurdumda bir garipden seçilmem / Esir kimi bir dost, bir yakın bilmem / Cihan cennet olsa bir lâhza gülmem / Yâr yâr deyip gece gündüz ağlaram*.

Özetle; Kuzey Azerbaycan’da yaklaşık yüz yıl içinde Azerîcede ortaya konan edebî ürünler bütün İran bölgesinin bin yılda ürettiklerinden bin kat fazladır, dense mübalağa edilmemiş olur. Buna rağmen Azerîcenin yönetim, hukuk bilim gibi hayatın diğer alanlarında gelişmesi ve kullanılması bu hızla olmamıştır. Edebiyatta Azerîce kullanılırken diğer alanlarda daha çok Rusça kullanılmıştır⁸⁰. Ancak 1991 yılındaki bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmî yazı dili olan “Azerbaycan dili”, hayatın her yönünü ifade eden en çok kullanılan dildir, denebilir⁸¹.

Azerîcenin yazımında kullanılan Arap alfabesi 1929 yılında Latin; 1939 yılında Kiril alfabesine döndürülmüş; 1991 yılından itibaren de “yeni” Latin alfabesine geçilmiştir. Azerîcenin kelime hazinesinde tarihî geçmişinin izleri olarak elbette Farsça ve Arapçanın yanı sıra Rusça dil katışımları bulunmaktadır. Örnek: *respublika* “cumhuriyet”; *prezident* “(devlet) başkanı”; *deputat* “milletvekili” vs.

Sonuç itibarıyla şöyle denebilir: Kuzey Azerbaycan’da bütün bu şartların oluşturduğu Azerîce, artık bir yüksek dildir. Ancak bunun geri kalan İran bölgesine etkisi yoktur. Dolayısıyla İran merkezli veya Azerbaycan merkezli bir Oğuz yazı dilinden söz edilemez.

3. Anadolu Bölgesi

Selçuklu Devleti zamanında hemen bütün bölgelerdeki Oğuzların az-çok benzer olan ekonomik, sosyal ve kültürel hayatları, Anadolu bölgesinde Oğuz boylarına dayanan beyliklerin etkinleşmesinden ve yetkinleşmesinden sonra gittikçe artan bir hızla farklılaşmıştır. Bir başka deyişle Anadolu bölgesinde Oğuzcanın yüksek dil olma süreci, esas olarak beyliklerin kuvvetlenmesiyle başlamış; Osmanlı Devleti’nin Anadolu’da birliği sağlayarak merkezî bir devlet

⁷⁸ Özellikle Tatarlar ve Azerîler bu konuda öncülük ediyorlardı.

⁷⁹ Aynı durum Gaspiralı İsmail’in (“İsmail Gaspirinski”) (1851-1914) yayımladığı “Tercüman” (1883-1918) gazetesi için de geçerlidir.

⁸⁰ Hatta 1983 yılında “Erzurum’un gediğine varanda” şaşılan şeylerden biri de Türkiye’de her alanda Türkiye Türkçesinin kullanımındadır.

⁸¹ Rusçanın etkisi özellikle 1995 yılında kabul edilen anayasadan sonra çok azalmıştır.

olmasına⁸² kadar sürmüştür. Türklük biliminde bu dönem yaygın olarak “Eski Anadolu Türkçesi” olarak adlandırılmaktadır. Bundan sonra ortaya çıkan ve “Osmanlı Türkçesi” (“Osmanlıca”)⁸³ olarak adlandırılan yüksek dil; devletin, memurların ve aydınların yüksek dil ihtiyacını karşılayarak, yani yönetim, hukuk, bilim ve edebiyatta kullanılarak Farsçanın yerini almıştır⁸⁴.

Bu yüksek dil olma sürecini daha iyi anlayabilmek için bölgenin şartları veya ortamla ilgili bazı hususlar vurgulanmalıdır:

1. Nüfus: Anadolu'nun nüfusu; bazı Türkolog, Helenolog ve arkeologların; bunları belli aralıklarla sayfalarına konuk eden, Türkiye’de yayımlanan magazin dergi ve gazetelerinin aksi yöndeki ısrarlı iddialarına⁸⁵ rağmen, tarihî sürecin bir gereği olarak çoğunlukla Oğuzlardan oluşuyordu⁸⁶. Bunu sırasıyla Rumlar ve diğerleri takip ediyordu⁸⁷. Fakat İran bölgesinde olduğu gibi Farsça konuşan bir nüfustan asla söz edilemez. Elbette, Oğuzların bu çoğunluğu hemen ve bir anda sağlanmamıştır. İlk dönemlerde, muhtemelen çoğunluğu yanlarında besledikleri hayvanlarıyla göçer evliler olmak üzere boylar hâlinde gelenlerden, Harezmi veya Horasan bölgesinde bir müddettir yerleşmiş iken Moğolların (“Tatar”) “zulmünden” aileler hâlinde kaçanlara kadar her boydan, meşrep ve mezhepten Oğuz⁸⁸ uzunca bir sürede ve dalgalar hâlinde Anadolu’ya gelmiş; erkekler, kadınlar, çocuklar; “fâtih” askerler, çobanlar, yün eğirip halı dokuyanlar, bilginler,

⁸² Bunun için itibarî bir tarih olarak 1453 yılı alınabilir.

⁸³ Türklük biliminde “Osmanlı Türkçesi” teriminin, hem bu yüksek dili hem de 15.-20. yüzyıllar arasındaki sürede kullanılan gündelik dil, ağız vs.’yi karşıladığına dikkat etmek gerekir. Cumhuriyet dönemi aydınınımları tarafından hakaret amacıyla kullanılan “Osmanlıca” ise bunların hiç birini karşılamamaktadır.

⁸⁴ Genel bir değerlendirme için bk. Korkmaz 2007.

⁸⁵ “Anadolu’nun Rumluğu”, neredeyse kendisine “Türk” veya “Türkçü” denmesinden korkan, utanan; ödül almak, burs kazanmak gibi menfaatlerinin peşinde koşan veya daha bir “bilimsel” gözükmek isteyen aydınınımların ve bilginimsilerin dillerinin pelesengi olmuştur. Bu görüşü savunuların en bilgini sayılan Speros Vryonis, “Unfortunately almost nothing is known about the numbers of the population in Byzantine Anatolia and its towns” şeklindeki itirafına rağmen, ‘Roma ve Erken Bizans dönemlerindeki refah seviyesi ve şehirlerin canlılığı’; ‘Sultan Melikşah döneminde 400.000 atlıdan oluşan Selçuklu ordusundan 150.000 kişinin Anadolu’da bulunduğu ve bunların aileleriyle birlikte 550.000-600.000 kişi teşkil ettiği ve buna 500.000 kişi de çiftçi ve göçebe nüfusun eklenmesi’ gibi, “elmayla armudu toplayan” ve mesnetsiz gerekçelerle Anadolu’daki Rum nüfusunun yaklaşık 13.000.000, Oğuzların ise 1.000.000 kişi olduğunu söylemektedir (1971, 25; 179). Bunun Türkiye basınına başka birisinin ağzından yansımaları “Orta Asya’dan göç etme bir efsanedir” şeklinde olmaktadır; bk. <http://www.sabah.com.tr/2007/12/10/>. Tam tersini söylemek istemelerine rağmen, diğerleriyle bir noktada ortaklaşan görüşler de bulunmaktadır. Bunlar da ‘Anadolu’nun 10.000 yıl öncesinden Türk yurdu olduğundan’ tutun da ‘Rumların, bir Türk boyu olan Hunların torunları olduğuna’ kadar büyük bir renklilik göstermektedir; bk. <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/2009/04/13/>; <http://www.vatanim.com.tr/2007/12/27/>. Hatta bunları fersah fersah aşan ve bir üniversitede hâlen işinin başında olan bir profesör tarafından dile getirilen ‘Belçikalıların Oğuzlar olduğu’ görüşü bile isteyenlerin hizmetindedir; bk. <http://www.aksam.com.tr/2008/01/08/>. İşin hem acınacak hem de gülünecek yanı ise bütün bu görüşlerin “yapılan araştırmalara göre” sihirli formülüyle sunulmasıdır. Bu, çalışmanın konusu olmadığı için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Öğrenmek isteyenler için zaten “yeterince” tarihî kaynak bulunmaktadır. Ayrıca her gün masa başında başka bir sayı keşfedip savurmak yerine, Osmanlı vergi (“tahrîr”) defterlerine; beylikler dönemindeki camilerin ve kiliselerin kapasitesine bakmaya zahmet edilse, konu herkes için açıklığa kavuşacaktır. Zira en azından kasaba ve şehirlerde Cuma günü Oğuz erkekleri camiye; Pazar günü de Rum erkek ve kadınları kiliseye giderlerdi. Ancak milattan öncesinde “Rumlar”ın yaşadığı ve Oğuzlar Anadolu’ya geldiklerinde deprem, göç vs. gibi sebeplerle zaten çoktan terk edilmiş, harabeye dönmüş ihtişamlı şehir, tiyatro yıkıntılarına bakarak hayâller kurmak bu konuda sağlıklı bir çözüm sunamaz.

⁸⁶ Durumun güzel bir tasviri için bk. Tekin 2001, 138 vd.

⁸⁷ 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin genel nüfusunun yaklaşık 13.600.000; 1924 yılında mübadele edilen Rumların 1.250.000; 1915 yılında tehcir edilen Ermenilerin 413.000 kişi olması bu bağlamda az-çok bir fikir verebilir. Bu bağlamda şu husus da göz ardı edilmemelidir: Özellikle Batı Anadolu’daki Rum nüfus, 1829’dan sonra siyasi ve ekonomik sebeplerle Mora’dan, Ege adalarından gelen göçmenlerle çoğalmıştır; bk. Baykara 1986.

⁸⁸ Burada elbette çoğunluk kastedilmektedir; mutlak anlamda alınmamalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

müridler, şeyhler⁸⁹, ozanlar, yeni ve güzel bir tarla arayan tarımcılar, açkgöz fırsatçılar, kelleyi kurtarmak isteyen sığınmacılar gibi niceleri Anadolu'da kendine yeni bir hayat kurmuşlardır.

Bir başka husus şudur: Bu süre içinde, hayvan besleyen göçer evliler olarak boylar hâlinde hayatlarını devam ettirenlerin varlığına rağmen Oğuzların büyük bir bölümü, şehir ve köylerde yerleşmişler; tarımcı (“çiftçi”), esnaf, tüccar, memur, din adamı vs. olmuşlardır. Anadolu topraklarının tarım, maden vs. gelirleri Oğuzların da refahını ve devletin zenginliğini arttırmış; buna bağlı olarak okullaşma ve okur-yazarlık nispeten artmış; azımsanmayacak sayıda aydın yetişmiştir. Bunlar, memurlar olarak özellikle Osmanlı Devleti'nin merkezî idaresinin sağlamlığında ve sürdürülmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Ayrıca Sünnîliğin daha da benimsenmesi ve etkili hâle gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu bakımdan Anadolu Oğuzları, potansiyelin nispeten bulunmasına rağmen, İran'daki gibi bir “dönüşüm” yaşamamışlardır.

2. Yöneticiler ve Memurlar: Farsçanın yerine Oğuzcanın (“Türkçe”) kullanılması yolunda, beyliklerin yöneticileri, Selçuklu yöneticilerinden farklı bir tavır ve davranış göstermişlerdir. Bu bağlamda Karamanoğlu Mehmed Bey'in (?-1280) adı, özellikle günümüzde çok duyulmasına rağmen⁹⁰, Anadolu'daki hemen bütün beylerin bu hususta teşviki, yönlendirmesi ve çabası olmuştur. Zira bu durum, sadece Karaman bölgesinde değil, başta Germiyan ve Osmanoğulları olmak üzere diğer beyliklerde de gözlenmektedir. Bunun sebepleri olarak şu hususlar vurgulanmalıdır: Anadolu beylikleri, esas itibarıyla Oğuz boy sistemine dayanıyorlardı; bu bakımdan Kınık boyuna dayanan Selçuklulardan farksızdılar. Ancak onlar gibi “bir anda” çok geniş bir coğrafi alanda, yani İran ve Irak bölgesinde çoğunluk yaşayan, kendilerine karşı savaşmayan, kendileri gibi Müslüman olan ve yönetimlerini daha önce tecrübe etmedikleri halkların yöneticisi olmamışlardır. Bilakis küçük bir coğrafi alanda hâkimdiler. Halklarının çoğunluğu, her yönden güvenebilecekleri, “beyliği sırtında taşıyan” ve kendi boyundan olan Oğuzlardan oluşuyordu. Devleti yönetmek demek esas olarak bunları yönetmek demektir. Çoğunluğu kılıç zoruyla ve korkusuyla uysallaşmış, güvenilemez⁹¹ Hıristiyan tebaanın dili ise bu bağlamda söze bile değmezdi. Selçuklu döneminin bir sonucu olarak Farsça ile yönetim tecrübesi olan, ancak Oğuzca da bilen aydınlar veya memurlar topluluğu da beylerin hizmetini görmeye hevesliydidiler. Çünkü Selçuklu Devleti'nin veya Harezşahlığı'nın dağılmasından sonra işsiz kalmışlar; yeni imkânlar ve fırsatlar arıyorlardı. Bu bağlamda devlet yazışmalarını Oğuzcada (“Turkî”) yapmaları istense bile bir çaresini bulacaklardı, tâbiri caizse reddetme “lüksleri” yoktu. Bu aydınların gözünde birer “kaba köylü” (“rûstâ”) olan ve *suhân cevherini seng ü meder sanan* beylerin, şimdiye kadar çokça dile getirilen, Farsça bilgilerinin eksikliği de bu bağlamda önemlidir. Çünkü memurlarının “doğru” yazdıklarından emin olmak, ancak iyi bildikleri bir dilde olması hâlinde mümkündü. Zira saraylarda birçok “düzenbazlık” öğrenerek yetişmiş memurlara gözü kapalı güvenilemezdi.

Bu sürecin önemli bir bölümünü⁹² teşkil eden, Anadolu bölgesinde Oğuzcanın ürettiği nitelikli edebiyatın gelişimini de göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü bir dilin ifade kabiliyeti ve kuvvetinin artmasında, hayatın çeşitli yönlerini ifade etmede yetkin hâle gelmesinde nitelikli edebiyatın katkısı çok gereklidir; hatta olmazsa olmazdır. Bu edebiyat, araştırma makalesinden edebiyat tarihine kadar şimdiye kadar her düzeyde yayımlanan birçok çalışmada nispeten ayrıntılı

⁸⁹ Bu konuda meselâ bk. Uğurlu 2000.

⁹⁰ Bu konuda meşhur fermanın 1277 yılında çıkarıldığı bilinmektedir.

⁹¹ Bu bağlamda; 1207 yılından itibaren Selçuklu hâkimiyetinde yaşayan Antalya Rumlarının 1212 yılında Cuma namazı için toplanmış Selçuklulara ansızın saldırarak şehri ele geçirmeleri hatırlanabilir. Antalya, 1216 yılında tekrar Selçuklu hâkimiyetine girebilmiş ve Müslüman ve Hıristiyan mahalleleri güvenlik sebebiyle ayrılmıştır.

⁹² Hatta birçok Türklük bilimcinin “Anadolu'da Türkçe” gibi bir ifadeyi, sadece bu edebiyatı kastederek kullanması dikkat çekicidir.

olarak ortaya konmuş; incelenmiş; zenginliği gösterilmiştir. Gerçekten de o, bunu fazlasıyla hak etmektedir ve edecektir. Zira Anadolu bölgesi Oğuzcası, sadece Oğuzcanın değil, Türkçenin de en verimli koludur. Gerek üreticilerinin, gerekse üretilen eserlerin sayısı bakımından ne Azerbaycan veya Çağatay Türkçesi, ne de başka bir Türk yazı dili bununla kıyaslanabilir. Çünkü yaklaşık sekiz yüz yıl içinde Anadolu ve çevresindeki bölgelerde her türden sayılamayacak kadar çok eser meydana getirilmiştir.

Belirtildiği üzere, bu Farsça ile oluşturulan nitelikli edebiyatın içine Oğuzca katışımlar yerleştirmekle başlamış; zaman içinde daha çok Arapça ve Farsça kelime katışımları istisna tutulursa, bütünüyle Oğuzcaya döndürülmüştür. İlk dönemlerde yüksek dil olarak Farsçayı kullanan, ancak Oğuzcayı da bilenler, bu ürünleri meydana getirmeye gayret etmişlerdir. Bunların büyük bir kısmını, elbette “hamiyetli Anadolu çocukları”⁹³ teşkil ediyordu; ama yazım ve Uygur-Karluk Türkçesi katışımlarından anlaşılacağı üzere, Harezm ve belki de daha doğudan gelen göçmen “işsiz” aydınların varlığından hiç şüphe yoktur; etkileri ve katkıları da azımsanamaz⁹⁴. Bunların bazılarının, bir dil bilincinden ziyade, “cahil” Türklere dini, tasavvufu tanıtmak, yaymak amacıyla Oğuzca yazma işine giriştikleri anlaşılıyor. Ancak zaman içinde durum değişmiş; Osmanlı Türkçesi her alanda geçerli, yaygın yüksek dil olmuş; Farsça ise öğrenilen, âdeta “eğlence” olsun diye üretilen bir dil durumuna düşmüştür⁹⁵. Buna bağlı olarak Farsçaya, Fars şairlerine özenmek, atıfta bulunmak da neredeyse kaybolmuştur; hatta küçümseyici bir tavırdan bile söz edilebilir. Örnek: *Bu şehri-i Sitanbûl ki bî-misl ü behâdır / Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır*⁹⁶.

Bu edebiyatın dil bakımından dönüşümünde yöneticilerin tavır ve davranışının, ödedikleri telif ücretinin ve teşvikinin önemi çok büyüktür: “Mârifet iltifata tâbidir.” Bunu, beyliklerin âdeta zenginliklerine göre şair-yazar barındırdığından veya şair-yazarların imkânları bol beylik merkezlerine koşup toplandıklarından kolayca anlamak mümkündür. Bu bağlamda Kütahya merkezli Germiyanogulları Beyliği (1283-1428) ilginç bir örnek olarak verilebilir. Bu bölgede çıkarılan şap madeninin satışından dolayı zenginlikte, dolayısıyla önemli edipleri barındırmakta diğer bazılarının önüne geçmişti⁹⁷. Yani, şap paralarıyla edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Gerçekten de Şeyhoğlu Mustafa (“Sadru’d-dîn Mustafa”) (1340-1414), Şeyhî (“Sinânü’d-dîn Yûsuf”) (?-1431), Ahmedî (“Tacü’d-dîn İbrahim b. Hızır”) (1334-1413), Ahmed-i Dâ’î (“Ahmed b. İbrahim b. Mehmed”) (?-1421) gibi devrin birçok önemli ve tanınan şairi burada yaşamış; sonra da güçlenen Osmanogullarının hizmetine girmişlerdir. Kısacası; Anadolu bölgesinin hemen bütün Oğuz yöneticileri, ellerindeki her türlü imkânı, Oğuzcanın nitelikli edebiyatta kullanılmasında veya yüksek dil olması yolunda takdire şayan bir cömertlikle kullanmışlardır. Bu geleneği daha sonraki dönemde güçlü ve zengin Osmanlı İmparatorluğu devralmış; teşvik ve cömertliğini daha da arttırarak sürdürmüştür. Bu da nitelikli edebiyatla yakından ilgilenen azımsanamayacak sayıda⁹⁸ bir aydın grubunun oluşmasını sağlamıştır. Bunlar da gazel, kaside, mesnevî, musammat, müztezad, rûbâî, tuyuğ, kıt’a, murabba, muhammes; tarih (düşürme), muamma, lûgaz; tevhid, münâcaat, naat; şehrengîz, fütüvvetnâme, surnâme, sakinâme,

⁹³ Bk. Tekin 2001, 141.

⁹⁴ Bu konu Türklük biliminde uzunca süredir tartışılan “karışık dilli eserler” (“olğa ~ bolğa dili”) meselesini doğurmuştur. Bu konudaki görüşlerin özeti ve kaynakları için bk. Demir 2006, 291 vd.

⁹⁵ Meselâ Farsça şiirler de yazan Muhibbî’nin (“Kanunî Sultan Süleyman”) (1495-1566) devlet yazışmalarını Farsça yaptırmak aklının ucundan bile geçmemiştir.

⁹⁶ Nedîm (1681-1730).

⁹⁷ Bk. İncelik 2006, 242 vd.

⁹⁸ Osmanlı şair ve yazarlarının tam bir listesini yapmak herhâlde imkânsızdır. Başta padişahlar ve devlet adamları olmak üzere, neredeyse her okur-yazarın şair veya yazar olduğu bir toplumda önemlilerinin adlarının listesi bile, cilt cilt edebiyat tarihleri yazmayı gerektirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

gazavatnâme, işretnâme, nasihatnâme, mirâciyye, bilâdiyye, hicviyye, cülûsiyye, ramazaniyye, rydiyye gibi çok çeşitli nitelik ve türlerde sayısız eserin meydana gelmesini sağlamıştır.

Belirtildiği üzere, yöneticilerin Oğuzca hususundaki kararlı tutumları, yönlendirici tavır ve davranışları sadece edebiyatın gelişmesi yönünde değil; aynı zamanda yönetim, hukuk, bilim için de söz konusudur. Bunlar, bir yüksek dilin hem farklı metin türlerini ifade etmede yetkinleşmesinde hem de bir toplum veya coğrafi alanda yaygınlaşması ve kökleşmesinde belki edebiyattan daha önemlidir. Bu konuda sadece Anadolu bölgesi Oğuzcasının, daha beylikler döneminden başlamak üzere kendini geliştirmeye başladığı açıkça görülmektedir. Bu alanlardaki Oğuzcanın da önündeki örneği, edebiyatta olduğu gibi, Farsçadır. Bu yüzden bazı “kalıp ifadeler” daha sonraları Oğuzca metin içinde aynen kullanılmaya devam etmiştir. Örnek: Osmanlı vergi kayıtlarında *defter-i köhne*’den söz edilir ve *der-taşarruf-ı abdalân*; *birâder-i û* gibi ifadelerle sıkça rastlanır⁹⁹. Ancak zamanla Oğuzca, örneği olan Farsçayı bütün bu alanlarda hem yazım şekli ve teknikleri¹⁰⁰ hem de ifade gücü bakımından geçmiştir. Bu elbette bütün alanlarda aynı hızla gelişmemiştir; meselâ tıp bilimiyle ilgili eserlere¹⁰¹ göre hukuk kayıtlarında (“şer’iyye sicilleri”) dilin Oğuzcaya döndürülmesi daha geç olmuştur, denebilir. Ancak bu Osmanlı Devleti’nin kuvvetlenmesi ve merkezîleşmesiyle koşut olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla artık 16. yüzyılda Anadolu bölgesinde gelişen Oğuzca ile; dinî eserler (Kur’an-ı Kerim ve hadis tercümesi ve tefsirleri, peygamberlerin hayatıyla ilgili ibretlik hikâyeler (“Kısâs-ı enbiyâ”), ahlâkî ve tasavvufî eserler, menâkıpnâmeler vs.); edebiyat (“Tezkire-i şu‘arâ”), tıp, coğrafya, denizcilik, gramer, sözlükçülük, tarih, siyaset gibi dallarda bilim kitabı; devletler arası anlaşma (“ahidnâme”), diplomatik mektup, ferman metni (“nâme-i hümayûn”), hukuk kuralları ve kayıtları (“şer’iyye sicilleri; kadı sicilleri”), vergi kanunları ve defterleri (“kanunnâme; mühimme; tahrir; vakıf vs.”); seyahat, gümrük, vergi muafiyeti belgesi, sınır tahdid raporları, sefaretnâme, seyahatnâme gibi daha nice alanlarda türüne uygun kelime seçimi ve ifade şekliyle metinler yazılabildi ve yazılmıştır¹⁰².

Kısacası; Anadolu beylikleri döneminde yaşanan siyasî ve sosyal sürecin bir sonucu olarak Oğuzca, gündelik yaşama ihtiyaçlarını ifade etmesinin yanı sıra Farsçanın yerine yönetim, hukuk, bilim ve edebiyatta da kullanılan bir yüksek dil olma yolunda hızla ilerlemiş ve yaklaşık üç yüz yıl içinde bunu başarı ile tamamlamıştır. Bundan sonra Farsça sadece nitelikli edebiyatta olmak üzere nispeten az kullanılmış; Arapçanın durumunda ise Selçuklu Devleti zamanına göre pek bir değişiklik olmamıştır.

Bu sürece bir başka açıdan bakılacak olursa, Osmanlıcaya, Arapça ve Farsçadan yüzyıllar içinde artarak çok sayıda katışım girdiği ve yaşanan yere, eğitim seviyesine, sosyal gruplara ve metin türüne göre değişen oranda kullanıldığı görülmektedir¹⁰³. Osmanlı aydınları, özellikle bilim eserlerinde Oğuzcada yeni terim üretmek zahmetini çekmek yerine, zaten mevcut olan Arapça terimleri kullanmayı daha çok tercih etmişler; “hüner ve marifet” göstermek amacıyla yazdıkları bazı metinlerde ise çok uzun cümleler kurmuşlar, çokça söz ve anlam oyunları, seciler yapmışlar; dolayısıyla ürettiklerini, nispeten yüksek bir eğitim almamış bir Oğuzun anlayabilmesini kendi elleriyle neredeyse imkânsız hâle getirmeyi “başarmışlardır”. Bu durum, yüzyıllar boyunca,

⁹⁹ Bk. Uğurlu 1985, 301.

¹⁰⁰ Bu bağlamda “divânî”, “siyâkat” gibi yazı çeşitleri hatırlanabilir.

¹⁰¹ Bu alanda birçok eserin daha beylikler döneminde telif veya tercüme edildiği bilinmektedir; bk. Erdağı 2001.

¹⁰² Bu konuda tek bir Evliya Çelebi bile yazdığı 10 koca ciltlik “Seyâhatnâme”nin kapsamı ve ifadesiyle bunu ispat etmeye yeter de artar.

¹⁰³ Hatta bazı metinlerde bunun katışımın ötesinde “karışım” özellikleri gösterdiği bile söylenebilir; ama bunlar, genel durumu elbette yansıtmamaktadır. Ancak “Osmanlıca”nın suçları sayıp dökülmek istendiğinde örnek olarak derhâl bu “inşâ” metinleri verilmekte; “Veysi” ve “Nergisi” adları neredeyse sövgü amacıyla zikredilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

özellikle de 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ve toplumunu derinden etkileyen; nispeten az eğitilmiş geniş bir kitle için gazete yayımlama¹⁰⁴, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (“Doksanüç Harbi”) sonucunda Balkanlar bölgesinde yaşanan katliamlar, göçler, kaybedilen topraklar, uyanan “Türk milliyetçisi” şuru, 1908 yılında “İkinci Meşrutiyet”in ilânı gibi iç ve dış olay ve olguların sonucunda Osmanlı Türkçesinin, “Türkiye Türkçesi”ne dönüşümüne kadar sürmüştür. Bunun başlangıcı olarak 1911 yılında Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından Selânik’te yayımlanan “Genç Kalemler” dergisinde çıkan “Yeni Lisân” yazısı, itibarî olarak kabul edilebilir. Gerçekten de Anadolu bölgesindeki Oğuzca, bu yeni dönemde onların benimsedikleri; Oğuzca (“Türkçe”) gramer yapısının ve yabancı dil katışımlarından sadece yaygınlaşmış olanların kullanılması anlayışı çerçevesinde, yüksek dil oluşundan bir şey kaybetmeden değişmiş ve dönüşmüş; görevini başarıyla yerine getirmeye günümüzde de devam etmektedir. 1923 yılından sonra devletin adının, özelliklerinden bir kısmının ve başkentinin değişmesi, dildeki bu durumu önemli ölçüde değiştirmemiştir. Ancak bunda 1932 yılından sonra “acemî” saflığında yapılan “arıtma” denemelerinin, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamın doğurduğu İngilizce hayranlığıyla alınan katışımların etkisini, göz ardı etmek mümkün değildir. Zira her ikisi de Türkiye Türkçesinde kavram veya kelime azalmasına yol açmış ve açmaktadır.

Osmanlı Türkçesinin dil özelliklerinin oluşması, kullanıcı sayısı ve coğrafi alan bakımından yaygınlığı, diğer Oğuz ağızlarına ve devletin tebaası olan topluluklara (“millet”) etkileri gibi hususlara da değinmek gerekir.

Türklük biliminde Anadolu’da gelişen Oğuzca üzerine, özellikle de metin yayımlama bakımından, tanınmasına yetecek kadar çok çalışma yapılmıştır. Beylikler döneminden itibaren, edebiyat, bilim, yönetim, hukuk alanlarında birçok metin ortaya konmuştur. Buna rağmen bu yüksek dilin oluşma aşamasında dil özellikleri bakımından kendi içinde yaşadığı yoğrulma, seçilme ve düzenlenme yeterince değil, hemen hiç bilinmemektedir. Bu Türklük biliminde araştırılmayı bekleyen boş bir alandır; keşfedilmeyi bekleyen “kimsesiz” bir ülkedir. Bu konuda herkesçe bilinen, bunun “İstanbul Türkçesi” olduğudur; hatta birçok kişi bunu İstanbul şehir ağızı zannetmektedir. Anadolu Oğuzcasının 1453 yılından sonra İstanbul’da “gerçek” bir yüksek dil olarak kullanıldığından şüphe yoktur. Bu çalışma bu konuyu çözmeyi amaçlamadığından ayrıntıya girilmeyecektir; ama bu süreçte İstanbul’a Anadolu’nun çeşitli yörelerinden zorla¹⁰⁵ veya gönüllü olarak iskân edilenlerin sadece ağız özelliklerinin harmanlanması olmadığı açıktır; birçok etkenin katkısı bulunduğu bir gerçektir. Bu bağlamda *bene ~ baña*; *ğara ~ kıra*; *daş ~ taş*; *gözel ~ güzel*; *gelirik ~ geliriz* gibi değişkenlerin seçilmesi ve ölçünlüleşmesinde, Balkanlar (“Rumeli”) bölgesinden gelen devlet memurları veya askerlerin herhâlde bir etkisi olmuştur; ancak Orta ve Batı Anadolu bölgesinde yerleşik aydınlar tarafından oluşturulan Oğuzca ürünlerin etkisinin çok daha fazla olduğu muhakkaktır. Bunda devletin üst yönetiminin dayandığı Karakeçili Yörüklerinin ağızından neler bulunduğu araştırılmaya değer ilginç bir konudur.

Devletin, memurların ve aydınların, özenle kullandığı bir yüksek dil ve yazı dili olarak Osmanlı Türkçesi elbette, bütün Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu topraklarda geçerliydi. Bu bakımdan Bağdat’tan Budapeşte’ye; Yalta’dan Trablusgarp’a kadar çok geniş bir coğrafi alanda kullanılmıştır. Okullarda eğitim veya tâlimle öğrenen “saygın” kişilerin yanı sıra bunlara özenenler tarafından da göreceli olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan kullanıcı sayısı bakımından da azımsanamaz. Ancak ne Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan çeşitli din ve dilden olan toplulukların ne de Anadolu Oğuzlarının tamamının kullandığı bir dil olabilmıştır. Devletle ilgisi zayıf olan insanlar, Oğuz veya diğerleri, kendi gündelik dilini veya ağızını kullanmaya devam edegelmişlerdir.

¹⁰⁴ İlk özel gazete olan “Tercümân-ı Ahvâl, 1860 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.

¹⁰⁵ Aksaray bölgesinden göç ettirilenler ve bir mahalle hâlinde yerleştirilenler hatırlanmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Örnek olarak bir Esztergomlu Macar veya Çorumlu Oğuz köylüsünün durumu verilebilir. Devletin kendisiyle ilgili yazışması veya ona verdiği belge Osmanlı Türkçesiyle olmasına rağmen köyünde kendi gündelik Macarcasıyla veya Oğuzcasıyla hayatını sürdürüyordu.

Bu bağlamda bir başka husus, Oğuzcanın diğer dillere etkisi meselesidir¹⁰⁶. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Oğuzlarca çoğunlukla veya yoğunlukla meskûn olan Anadolu ve çevre bölgesi ile uzak bölgeler, elbette birbirinden farklıdır. Devletin hâkim olduğu topraklarda Oğuzların dışında yaşayanlar, dillerini nüfuslarına koşut olarak bölgelerinde kullanmaya devam ediyorlardı: Artık devlet dili olmaktan uzaklaşmış Rumcanın yanında, Ermenice, Bulgarca, Arapça, Süryanice vs. hem bir gündelik dil hem de özellikle dinî eserlerde ve ibadette yüksek veya yazılı dil; Kürtçe, Zazaca, Lazca gibiler ise sadece gündelik dil olarak kullanılıyordu. Oğuzcanın tesiri de çevreden merkeze doğru geldikçe kuvvetleniyordu. Bir başka deyişle, gündelik veya yüksek Oğuzca, sırasıyla Macarca, Sırpça, Bulgarca, Rumca, Ermeniceye azdan çoğa doğru tesir etmiş; katışımlar vermiştir¹⁰⁷. Elbette, yakınlık-uzaklıkta sadece mekân değil, din vs. de önemlidir. Bu bakımdan Arnavutça veya Boşnakça, Bulgarcaya göre daha çok Oğuzca unsur barındırır. Ancak şu da bir gerçektir: Merkez bölgede Oğuzlar gelmeden önce etkin olan Rumca ve Ermenice gibi diller, zaman içinde küçük alanlarda gündelik ihtiyaçlar için kullanılan, bazı yerlerde ise sadece dinî tören veya ibadetlerde “anlamadan” kullanılan bir dil¹⁰⁸ hâline gelmişti. Bunlar, dinlerini ve “kimlik”lerini değiştirmedikleri hâlde eski dillerinin yerine elbette Oğuzcaı kullanıyorlardı. Bu, “Anadolu'nun Rumluğu”na iman etmiş olanları yalanlayan en açık delildir. Çünkü genel okullaşmanın, basın-yayın gibi hızlı iletişim araçlarının söz konusu olmadığı ve Avrupalı sömürge yönetimlerinin çok sonraları uygulayacakları dil öğretme siyasetinin (“asimilasyon”) ve tekniklerinin bilinmediği, “Türkleştirme” akıldan geçse bile uygulanamayacağı 12.-19. yüzyılın şartları düşünüldüğünde konu kendiliğinden açıklığa kavuşur. Bu bağlamda “devşirme” sisteminin veya “Yeniçeriler”in etkisinin, çoğu kere mübalağa edildiğinden daha az olduğu açıktır; devşirilenlerin sayı itibariyle genel bir Türkleşmeyi sağlayamayacağı ortadadır. O zamanlarda dillerin etkisi, hemen hemen sadece nüfusa; konuşmada karşılıklı etkileşime dayanıyordu. Bu bağlamda bir coğrafi alanda çoğunlukla ve yoğunlukla yaşayanların dili, genel anlaşma dili olarak benimsenirdi. Eğer 1 milyon Oğuz'un 13 milyon Rum'u Türkleştirdiği iddiası, akla zarar değil de gerçek olabilseydi, Evliya Çelebi'nin olağanüstü dikkatli gözlerince Budin'de (“Buda-Peşte”) bile “İlica, İskele, Mustafa Paşa, Dolap” gibi isimleri olan 24 mahalle teşkil ettiği görülen Osmanlı asker, memur ve aileleri düşünüldüğünde bugünkü Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya bölgelerinde Oğuzdan başkası görülmez; Oğuzcadan başka dil konuşulmazdı.

Yukarıda belirtilen durum, Osmanlı Devleti'nin, tarihî sürecin gereği olarak Anadolu'ya doğru çekilmesiyle ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mübadele, göç etme veya ettirme, “normal” olmayan nüfus artışı veya eksilmesi gibi tarihî ve sosyal sebeplerle değişmiştir; bazı diller Anadolu'dan silinmiş; bazılarının eskisine göre kullanım bölgeleri genişlemiş ve etkinlikleri artmıştır. Ancak Anadolu bölgesi Oğuzlarının yaşadığı merkez olan Türkiye'de ve Kuzey Kıbrıs'ta Oğuzca (“Türkiye Türkçesi”), genel anlaşma, devletin resmî ve çoğunluğun gündelik veya yüksek, tek dili olarak; ayrıca merkezin güneyden kuzeye, doğudan batıya bütün çevresinde; Halep'te, Kerkük'te, Kırcaali'de, Üsküp'te diğer dillerin yanında hem gündelik hem de gerekli olduğunda yüksek dil olarak kullanılmaya devam etmektedir.

¹⁰⁶ Bu konuda yetkin bir çalışma için bk. Johanson 2007. Bunun yanı sıra Oğuzcanın diğer Türk lehçelerine de etkisi söz konusudur; bk. Gülsevin 2010. Tarih boyunca çeşitli sebeplerle Türk lehçelerinin birbiriyle ilişkisi olagelmıştır. Bu bağlamda bazı Türk lehçeleri ile Oğuzca arasında “dil katışımı” (“Sprachmischung”), hatta “dil karışımı” (“Sprachmischung”) şeklinde etkileşimler meydana gelmiştir.

¹⁰⁷ Bu kelimeler için bk. Karaağaç 2008.

¹⁰⁸ Bu durum bugün Anadolu köylerinde yaşayan Oğuzların, Arapça kullanımlarına çok benzerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Oğuzcanın etkisi bağlamında Memlûk Devleti (1250-1517) hâkimiyetindeki Suriye ve Mısır’ın durumuna da değinmek gerekir¹⁰⁹. Memlûk Devleti’nin yöneticileri de Türkçenin hem konuşulmasını hem de telif veya tercüme olarak yazımını teşvik etmişlerdir. Bu bakımdan Türkçe bu bölgede de büyük bir önem kazanmış; fıkıh, askerlik, nitelikli edebiyat, özellikle sözlük-gramer türünden çeşitli eserler yazılmıştır. Ancak “Memlûk Türkçesi”, dil özellikleri bakımından bir birlik göstermez; eserden esere değişmek şartıyla Kıpçakça, Oğuzca ve Uygur-Karlukça (“Çağatayca”)¹¹⁰ dil özellikleri görülebilir. Çünkü Türk memlûklar, değişik boylara mensuptular ve çeşitli bölgelerden getirilmiş veya gelmişlerdi. Bunlar arasında özellikle, Kıpçaklar¹¹¹ ve Oğuzlar (“Türkmenler”) nüfus bakımından kalabalık idiler. Ayrıca başka bölgelerden getirilen eserler vasıtasıyla “uzaktan” etkileşim de söz konusudur¹¹². Bu bağlamda Oğuzca bilhassa öne çıkmaktadır. Oğuzların hem bölgede zaten yaşıyor olmaları hem de çoğunlukla Oğuzlarla meskûn olan Anadolu arasında çok yakın kültür ilişkilerinin¹¹³ bulunması, Oğuzcanın zamanla yaygınlık kazanmasına sebep olmuş ve Memlûk Türkçesi, Osmanlı hâkimiyetinden daha önce büyük ölçüde “Oğuzcalaşmıştır.”¹¹⁴

Anadolu bölgesi Oğuzcasının yazılma meselesine de değinmek gerekir. Başlangıcından 1928 yılına kadar Arap alfabesine dayanan bir alfabe kullanılmıştır. Ancak yazım (“ımlâ”), hep aynı olmamış; kendi içinde karışık ve dalgalı bir süreçten sonra nispeten ölçünlüleşmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde neredeyse iki farklı yazım şekli vardı. Bunlardan birisi, “Arap” yazım şekline uygun olanıdır. Bunda ünlüler genellikle harfle gösterilmez, hareke ile gösterilirdi. Diğerisi ise “Uygur” yazım şeklidir. Bunun tipik özelliği ise bütün ünlülerin harfle gösterilmesi, eklerin genellikle kelimededen ayrı yazılması idi. Bu durum, değinildiği üzere, Harezm veya daha doğusundan birçok okur-yazarın Anadolu’ya gelmiş olduğunun açık delilidir. İlginç olan ise, Osmanlı yüksek dilinin bunlardan birini tercih etme yerine, ikisinden de özellikler olarak yazım şeklini ölçünlü hâle getirmiş olmasıdır. Yüksek dilin özellikleri bakımından oluşma süreci hususunda belirtildiği üzere, yazımın nasıl bu hâle geldiği de ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Ancak bunun bir yazım komisyonu vasıtasıyla yapıldığı da, bilindiği kadarıyla, söz konusu değildir. Bu, herhâlde yazıla yazıla kendiliğinden oluşmuştur. Örnek: Uygur yazımına göre *geldiler* ve *öldüler* ifadesi, *KALDY LAR* ve *AVLDY LAR* şeklinde yazılırken Arap yazımına göre *K(a)LD(y)L(a)R* ve *A(v)LD(y)L(a)R* şeklinde yazılırdı. Osmanlı Türkçesinde ise *KLDYLR* ve *AVLDYLR* şeklinde yazılmıştır.

1928 yılından itibaren ise Türkiye Türkçesinin yazıya geçirilmesi, komisyonlarca hazırlanan ve Latin harflerine dayanan bir alfabe ile yapılmaktadır. Yazımda; anlayışların, başkanların veya komisyonların değişmesiyle birlikte az da olsa farklılıklar süregelmıştır; tamamen veya ittifakla kabul görmemiş şekiller hâlâ mevcuttur.

Anadolu bölgesi Oğuzcası bağlamında “Gagavuzca” olarak adlandırılan yazılı dile de değinmek gerekir. Osmanlı Devleti’nin tebaası olarak önceleri bugünkü Bulgaristan ve Romanya’nın doğusunda (“Dobruca”) yaşarken 1765 yılından sonra bugünkü Moldova’ya (“Boğdan”) göç ettikleri bilinen Gagavuzlar¹¹⁵, Hıristiyan olmaları, bir kısmının muhtemelen 11.

¹⁰⁹ Bk. Uğurlu 1999, 7 vd.

¹¹⁰ Bk. Doerfer 1996.

¹¹¹ Kıpçak ve Kumanların tarihinin genel hatları için bk. Arat 1997.

¹¹² Bu bağlamda “Kutađu Bilig”in bir nüshasının Kahire’de bulunması hatırlanabilir.

¹¹³ Örnek olarak “Erzurumlu Darî” verilebilir; bk. Korkmaz 1983.

¹¹⁴ Bk. Eckmann 1965; Korkmaz 1983.

¹¹⁵ Bölge 1812 yılında yapılan Berlin Anlaşması’yla Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinden çıkmış ve Rus Çarlığı’na bırakılmıştır. 1917-1944 yılları arasında Romanya’nın hâkimiyetinde kalmış; sonra Sovyetler Birliği’nin bir

Turkish Studies

yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç edip karışmaları vs. sebebiyle kültür bakımından tipik bir Anadolu Oğuzu değildirler. Ancak dil bakımından, dizimindeki bazı farklılıklara rağmen, Anadolu Oğuzcasının Balkanlar bölgesindeki ağızlarından biridir. Dolayısıyla diğerleri gibi çevresindeki dillerden gelen kelime katışımlarını da bünyesinde barındırır. Başka bir açıdan ise bir gündelik dildir; yüksek dil olamamıştır¹¹⁶. Buna rağmen Sovyetler Birliği'nin siyasî amaçlı dil politikası sebebiyle, ağız farkları öne çıkarılarak 1957 yılında Kiril harflerine dayanan bir alfabeyle yazılmış; bağımsızlıktan sonra ise 1996 yılından itibaren Latin harflerine dayanan bir alfabeyle yazılmaktadır. Örnek: *Bir gece karısı Hocaya yatakta "bir az ötää git" demiş. Hoca ayakkaplarını alıp sokaa çıkmış da gitmää başlamış. İki saat sora, bir dostunu karşı edip demiş ona: Bizim evä uura da sor, daa gideim mi?*

Sonuç olarak şöyle denebilir: Anadolu bölgesi Oğuzcası, gündelik yaşama ihtiyaçlarını ifade etmesinin yanı sıra yaşanan siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel sürecin doğurduğu ve yoğunlaştığı bir ürün, yani yüksek dil olarak geniş bir coğrafyada "Osmanlı Türkçesi" ve devamında "Türkiye Türkçesi" adıyla yönetim, hukuk, bilim ve edebiyatta beş yüz yıldır kullanılmaktadır. Bu, Anadolu'nun özünde oluşmuş ve çevresinde de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanını genişletmesine koşut olarak kullanım alanını genişletmiştir. Ancak kullanımı, devlet hâkimiyetine doğrudan bağlı kalmamıştır; nitekim Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Irak, Suriye ve Balkanlarda yaşayan Oğuzlar tarafından gönüllü olarak ve ölçünlü biçimleri değiştirilmeden kullanılmaya devam etmektedir. Bir başka deyişle Anadolu'da oluşan bu yüksek dil, bütün Anadolu bölgesi Oğuzları tarafından gerektiğinde kullanılmaktadır. Bu bakımdan bütün diğer Oğuzlardan farklıdır. Öyleyse Oğuzcanın bu koluna Türklük bilimine "Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi" adı verilmelidir. Eğer yönere göre adlandırmak gerekirse "Anadolu Merkezli Güney-Batı Türkçesi" veya "Anadolu Merkezli Batı Türkçesi" denebilir.

Oğuzcaya Dayanan Dil Alanları ve Adlandırılmaları

Belirtildiği üzere, Oğuzca geçmişten bu güne kadar Oğuzların yaşadıkları bölgelerde konuşulmuş ve konuşulmaktadır. Oğuzların ortaklık ve benzerlikleri; çeşitlilik ve ayrılıkları, dil bağlamında da geçerlidir: Oğuzca, bir yandan yöresindeki Rusça, Farsça, Arapça gibi dillerden kelime hazinesi, özellikle de yapı ve dizim açısından kolayca ayırt edilen bir bütünlüktür; diğer yandan kendi içinde çeşitli düzeylerde bir bölünmüşlüktür. Bir başka deyişle, Oğuzcanın konuşulduğu coğrafî alanda, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan "dil alanları" bulunmaktadır. Bunların sayısı, hususunda bir görüş birliği bulunmamaktadır; zira ayırt edici ölçütlerde¹¹⁷ anlaşılammamaktadır; bazıları hakkında ise yeterince tasvirî çalışmalar bile yoktur.

Bu çalışmanın amacı Oğuzcayı dil özelliklerine göre karşılaştırmak, benzer ve ayırt edici özellikleri tespit edip sınıflamak olmadığından bu konuya değinilmeyecektir. Ancak genel olarak şu söylenebilir: Konuya iki düzeyde bakılmalıdır. Tabandaki birinci düzeyde Özbekistan ve Afganistan'dan Makedonya'ya; Lübnan'dan Moldova'ya kadar Oğuzların yaşadığı bütün bölgelerde Oğuzca, birbirine biraz benzeyen veya biri diğerinden biraz farklılaşan, değişkenli, sınırların geçişken olduğu ağızlardan oluşan bir gündelik dildir. Bunlar, kişilere ve sosyal gruplara göre de kendi içinde tek düze olmayan veya farklılaşan en dar kapsamlı ağızlardan ağızlar üstü

üyeyi olmuştur. 1991 yılında bağımsız "Moldova Cumhuriyeti" ilân edilmiştir. Bugün yaklaşık olarak Moldova'nın güneyinde 200.000, Romanya'da 6.000 ve Bulgaristan'da 60.000 Gagavuzun yaşadığı bilinmektedir.

¹¹⁶ Türk lehçelerini tanıtan çalışmalarda Türkiye Türkçesiyle yan yana ve aynı cinsten koltuğa oturtulduğu için, bu durum gözden kaçırılmakta veya bazılarını yanılmaktadır. Ancak evsafına veya koltuğu dolduramayışına bakıldığı takdirde durum açıklığa kavuşur.

¹¹⁷ Meselâ, bazı araştırmacılarca "Horasan Türkçesi" diye adlandırılan dil alanı, diğer bazı araştırmacılar için "Türkmence"den başka bir şey değildir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

bölge ağızlarına ve lehçelere kadar farklı katmanlarda benzer veya farklı özellikler gösterebilir. Bu bakımdan bölme amacına göre değişen sayıda; hatta neredeyse sayısız Oğuzcalardan söz edilebilir. Türklük biliminde yaygın olarak Türkmençe, Azerîce, Türkiye Türkçesi ve Gagavuzcadan söz edilmektedir. Bazı araştırmacılar¹¹⁸ Oğuzca’yı; “Türkmençe, Horasan Türkçesi, Güney Oğuzca, Azerîce, Türkçe ve Gagavuzca” olarak 6 kısımda; bazıları ise “Özbek Oğuzcası, Türkmençe, Horasan Türkçesi, Sonkurca, Kaşkay-Eynalluca, Azerîce, Doğu Anadoluca, Batı Anadoluca, Doğu Rumelice ve Batı Rumelice” olmak üzere 10 kısımda tasnif etmektedir¹¹⁹. Oğuzlar arasındaki anlaşma oranları da Oğuzcaların benzerlik veya farklarına; yani kelime, yapı, dizim ve anlam yönünden birbirleriyle örtüşme veya örtüşmeme oranlarına göre artmakta veya azalmaktadır. Bunda elbette Oğuzcaların tarihî süreç içinde birbirleriyle ve başka dillerle ilişki veya etkileşimlerinin de önemli bir rol oynadığı şüphesizdir. Ayrıca Oğuzcanın, Genel Türkçenin bir temel lehçesi olduğu göz önüne alınırsa, diğer Türk lehçeleriyle de belli bir oranda örtüştüğü tartışılmaz bir gerçektir.

Tavandaki ikinci düzeyde ise; dilbilgisi tespit edilmiş ve ölçünlüleştirilmiş yazıda kullanılan Oğuzcalar bulunmaktadır. Bilindiği üzere Türkmenistan Cumhuriyeti için Türkmençe, Azerbaycan Cumhuriyeti için Azerîce ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti için Türkçe; Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi için ise Gagavuzca bu durumdadır¹²⁰. Bunların, kendi coğrafi alanlarındaki Oğuzcaları göreceli olarak temsil ettikleri de bir gerçektir. Zira Sovyetler Birliği zamanında yazı dillerinin, siyasî kaygılar gözetilerek komisyonlar tarafından ölçünlüleştirildiği bilinmektedir. Burada bazı bölgelerin, özellikle İran bölgesinin “beyaz” kaldığı; Oğuzcadan oluşturulmuş bir yazı diliyle örtülmediği görülmektedir. Bu durum elbette tarihî ve sosyal sürecin getirdiği siyasî sonuçlarla yakından ilgilidir.

Oğuzcanın, art zamanlı bakış açısından gözükten durumuna da kısaca değinmekte fayda vardır. Tabandaki durumun, en eski zamanlardan günümüze kadar önemli ölçüde değişmediği söylenebilir. Bir başka deyişle Oğuzca, geçmişten bu güne kadar Oğuzların gündelik anlaşma dili olagelmıştır. Elbette, burada bir dilin eş zamanlı ve art zamanlı olarak ses, yapı, anlam ve dizim bakımından sürekli değiştiği gerçeği, göz ardı edilmemelidir; yani hiçbir bölgede Oğuzca, Selçuklu Devleti zamanındaki şekliyle kalmamıştır. Çünkü konuşurları, dili her an yeniden üretmektedir. Konuşurlar tarafından kendi dönemlerinde kolay fark edilemeyen, dil içi ve dil dışı sebeplere göre az veya çok olabilen bu değişim, iki zaman noktası veya coğrafi alan arasında yapılacak karşılaştırmalarda daha açık görülebilir.

Tavandaki durum bakımından ise Oğuzca, bambaşka gözükmektedir: Belirtildiği üzere 15. yüzyıla kadar Oğuzca, hiç bir bölgede yüksek dil değildir; yani harita “beyaz” bir kâğıttan ibarettir. Ancak 1453 yılından sonra Anadolu’dan çevreye doğru yayılan Osmanlı Türkçesi bulunmaktadır. Buna 20. yüzyılda sayılan diğerleri katılmıştır. Haritanın önemli bir kısmı ise hâlâ dolmamıştır. Yazıya geçirilmede de belirtilen duruma uygunluk bulunmaktadır. Oğuzca 13. yüzyıldan itibaren en çok ve çeşitli türlerde yazılan metinlerde, öncelikle Anadolu’da, sonra Azerbaycan’da yazıya geçirilmiştir.

Oğuzcaların art zamanlı değişmesi bağlamında adlandırılması hususunda da Türklük biliminde görüş birliği oluşturulamamıştır. Buna rağmen Anadolu bölgesi Oğuzcası bu bağlamda daha çok incelenmiş, bölümlenmiş ve adlandırılmıştır. Arapça ve Farsça katışımlar ve dilin iç gelişmesi bakımından yaygın olarak “Eski Anadolu Türkçesi” (11.-15. yüzyılın ilk yarısı) ,

¹¹⁸ Meselâ Johanson 2006, 63.

¹¹⁹ Meselâ Doerfer 1976, 81-82.

¹²⁰ Diğerlerinden farklı olarak Gagavuzca, kendi bölgesinde Moldova Cumhuriyeti’nin resmî dilinin yanı sıra kullanılır.

“Osmanlı Türkçesi” (15. yüzyılın ikinci yarısı-19. yüzyıl) ve “Türkiye Türkçesi” (20. yüzyıl-) devirlerinden söz edilmektedir¹²¹. Bazı araştırmacılar¹²² bunu, “Eski Osmanlıca” (13.-15. yüzyıl), “Klâsik Osmanlıca” (15.-19. yüzyıl) ve “Yeni Osmanlıca” (19.-20. yüzyıl başı) olarak bölmüşler; 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasını “Türkiye Türkçesi” döneminin başlangıcı olarak almışlardır. “Eski Anadolu Türkçesi” devri, araştırmacılar tarafından “Eski Osmanlıca”¹²³, “Eski Türkiye Türkçesi”¹²⁴, “Eski Oğuz Türkçesi”¹²⁵ gibi terimlerle de adlandırılmaktadır. “Eski Anadolu Türkçesi” de bazı araştırmacılar tarafından “Selçuklular dönemi Türkçesi”, “Beylikler dönemi Türkçesi” ve “Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi”¹²⁶ olmak üzere üç döneme bölünmektedir. Görüleceği üzere bu konuda cümlelerin maksûdu bir, ama rivâyetleri muhtelifdir.

Anadolu bölgesi Oğuzcası; katışımlar, dilin iç özellikleri, kullanım bölgesi vs. gibi farklı bakış açılarına göre elbette farklı terimlerle adlandırılabilir; ama bu terimler birbiriyle tutarlı olmalıdır. Türklük bilimi çalışmalarında belirtilen adlandırmaların hangi ölçütlere göre yapıldığı çoğu kere belirtilmemektedir ve bazı tutarsız tarafları vardır; bu çalışmanın konusu olmadığı için burada ayrıntıya ve tartışmaya girilmeyecektir. Fakat meselâ “Eski Türkiye Türkçesi” terimini kullananlar, bir sonraki dönem için “Orta Türkiye Türkçesi” terimini kullanmamakta; günümüzdeki dili adlandırmak için ise “Türkiye Türkçesi” terimini kullanmaktadırlar. Bu durum 15. yüzyıldan sonra (Yeni) “Türkiye Türkçesi”ne geçildiğini düşündürmesine rağmen bunlar, 16.-19. yüzyıllar arasındaki Anadolu bölgesi Oğuzcası için “Osmanlı Türkçesi” terimini tercih etmektedirler.

Yüksek dil olma bağlamında ise Anadolu bölgesi Oğuzcasının iki döneminden söz edilmelidir:

1. Gündelik Dil Dönemi. Bu diğer adlandırmalara göre “Eski Anadolu Türkçesi” vs. ye denk gelmektedir. Belirtildiği üzere, bu dönemde Anadolu Oğuzcasının gündelik dilden yüksek dil olma yolunda çabaladığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bakımdan, nispeten ölçünlüleşmiş yüksek dil bağlamında bir “yazı dili” dönemi olduğundan elbette söz edilemez; bu, Anadolu Oğuzcasının “yazılı dil” dönemidir. Buna rağmen hemen bütün, özellikle Türkiye’deki Türklük bilimi çalışmalarında, bu ikisi arasında bir fark görülmediğinden veya övünmek için vs. “yazı dili” terimi kullanılmaktadır.

2. Yüksek Dil Dönemi. Bu da “Osmanlı Türkçesi” ve “Türkiye Türkçesi” dönemlerine denk gelmektedir. Belirtildiği üzere, Osmanlı Türkçesi, bir önceki, yüksek dil olma yolunda çabalama evresine, yani Eski Anadolu Türkçesine dolaylı olarak dayanmaktadır. Türkiye Türkçesi ise doğrudan Osmanlı Türkçesine dayanmaktadır. Bir başka deyişle bu ikisi arasında dilin iç özellikleri bakımından herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Örnek olarak “Gelecek Zaman Eki” verilebilir: EAT -AsI veya -IsAr; OT ve TT -AcAK.

Türklük bilimi çalışmalarında, bu bağlamda diğer Oğuzcalara neredeyse hiç değinilmemektedir. Çünkü bazı anlayışlara göre “dil”, “yazı”dan ibarettir; yazısı olmayanın kendisi de yoktur! Bu bağlamda diğer bazılarının göre Azerbaycan Oğuzcası “şanslıdır”; dil çalışmalarında kendisinden söz edilmektedir. Birçok çalışmada yüzyıllara veya bazı şairlerin adlarına (“Hatâyî-

¹²¹ “İşte 13. asırdan günümüze kadar Batı Türklerinin yazı dili ola gelmiş bulunan Batı Türkçesi iç ve dış gelişme ve değişiklikler bakımından şu üç devreye ayrılır: 1. Eski Anadolu Türkçesi. 2. Osmanlıca. 3. Türkiye Türkçesi.” (Ergin 1972, 16).

¹²² Bk. Yüce 1998, 4.

¹²³ Bk. Çağatay 1948.

¹²⁴ Bk. Timurtaş 1977.

¹²⁵ Bk. Ercilasun 2004, 439.

¹²⁶ Bk. Korkmaz 2003, xci.

Fuzûlî dönemi”) göre vs. bölümlenmektedir¹²⁷. Bazı çalışmalarda “Eski Anadolu Türkçesi” veya “Eski Oğuz Türkçesi”nin 16. veya 17. yüzyılda Azerbaycan ve Osmanlı Türkçelerine (“yazı dillerine”) ayrıldığı belirtilmektedir; bunlar aynı zamanda “Doğu Oğuzcası” ve “Batı Oğuzcası” olarak da adlandırılmaktadır¹²⁸. Ancak bunun için gereken mesnetler yeterince ortaya konulmamıştır. Bu ayrı bir çalışmayı gerektirir; ancak şu husus vurgulanmalıdır: Belirtildiği üzere, 15. yüzyılda Osmanlı Türkçesinin yüksek dil olması Anadolu’da kullanılan ve işlenen Oğuzca sağlamıştır; oysa bunun Azerbaycan bölgesindeki Oğuzcaya bir “faydası” dokunmamış; Kuzey Azerbaycan bölgesinde nispeten oluşan yüksek dil ise çok sonraları Rus Çarlığı döneminde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan çok sık tekrar edildiği için genel olarak “doğru” kabul edilen bu görüş, gerçeği yansıtmamaktadır. Öyle olsaydı, bugün hayatın her yönünü ifade yeteneğinde bütün bir Azerbaycan Oğuzcasının, hem de 15. yüzyıldan itibaren olması gerekirdi. Oysa, belirtildiği üzere, kısıtlı bir edebiyatın varlığına rağmen Azerice, yönetim, hukuk, bilim çalışmalarında Güney’de hemen hiç kullanılmamış; Kuzey’de ise bütünüyle ancak 1991 veya 1995 yılından sonra kullanılmaya başlamıştır.

Türklük bilimi çalışmalarında, Türkmençe için art zamanlı bir adlandırma yoktur. Çoğu kere Mahtumkulu ile başlatılmakta ve yüzyıllara göre bölümlenmektedir. Yüzyıllara göre bölümlenme elbette her dil için geçerlidir; belirtildiği üzere dilin sürekli değişmesi dolayısıyla bir yüzyıldaki dil, bir sonrakinde biraz farklı özellikler gösterir. Bu bağlamda yüzyıllara göre adlandırmak, belli dil özelliklerinin incelenmesi dışında, çok bir fayda sağlamayabilir. Örnek: Osmanlı Türkçesinde 16. yüzyılda kullanılan /ñ/ sesi, 19. yüzyılda /n/ sesine dönmüştür.

Oğuzcanın Geleceği

En az söz söylenebilecek bu konuya da çok kısa olarak değinmek gerekebilir. Ufukta görülebilen zaman diliminde Oğuzca, şimdiye kadar olduğu gibi, Oğuzların yaşadıkları bütün bölgelerde gündelik dil olarak konuşulmaya devam edecektir; yüksek dil olması ve sürdürmesiyle ilgili ise şu tahminlerde bulunulabilir:

1. Türkmenistan bölgesinde başlayan yüksek dil olma sürecinin devam edeceği ve başarıyla tamamlanacağı umulur. Çünkü yeterli sayıda Türkmen konuşur veya kullanıcı bulunmaktadır; bu sayının azalmayacağı, bilakis artacağı söylenebilir. Türkmenistan, yer altı kaynaklarından daha önce hiç olmadığı şekilde gelir elde etmektedir. Eğer bu, belli ailelerin serveti olarak yurt dışı bankalarda toplanmak yerine topluma yansıtılırsa, üretim ve hizmet sektörü gelişecek; dolayısıyla çeşitli iş alanları sayı ve çeşit olarak artacaktır. Bu da işlerde çalışmak üzere belli merkezlerde toplananların Teke, Yomut, Salır vs. kimliklerinin zayıflamasına ve “Türkmen” kimliğinde daha çok kaynaşmasına ve ağızların ortaklaşmasına yol açabilecektir; yani mesele, ne kadar çok Türkmenin “bir çukura tükürme”sine bağlıdır. Ayrıca artan refaha bağlı olarak belli bir sayıda aydının ortaya çıkması da beklenir. Ayrıca yöneticilerin de Türkmenenin yerine başka bir dili tercih etmeyecekleri açıktır.

Bütün bunlara rağmen, Türkmenenin yüksek dil olabilmesi, yine de bazı belirsizlikler taşımaktadır. Bunun için siyasî, sosyal ve kültürel şartların da uygun ve olumlu gelişmesi gereklidir. Uzun yıllar Rusçayı yüksek dil olarak kullanmaya alışmış, küçük de olsa bir aydınlar ve aydınimsılar grubu vardır. Bunların alışkanlıklarından ne ölçüde vazgeçecekleri bir bilinmezdir. Meselâ Türkmen hukukçular, Türkmençe düşünmek ve üretmek zahmeti yerine Rusçanın

¹²⁷ Bazı çalışmalarda görülen “1. Azerbaycan edebi dilinin teşekkülü dövrü (gedim dövrlerinden 13. esre geder); 2. Azerbaycan edebi dilinin ümumhalk dili esasında formalaşması ve inkişafı dövrü (13. esrden 17. esre geder); 3. Azerbaycan edebi dilinin milli dil esasında formalaşması ve inkişafı dövrü (17. esrden bu güne geder)” gibi ifadelerin ne anlama geldiğini bilenler varsa, açıklamalarında fayda vardır.

¹²⁸ “Azerice” “Doğu Oğuzcası” terimini kapınca Türkmenenin nasıl adlandırılacağı meçhuldür.

Turkish Studies

ürettiklerini kullanmak kolaylığına daha ne kadar devam edeceklerdir? Siyasî kaygılar sebebiyle ve “tek sesliliği” sağlamak gayesiyle, okula gidenlerin aydın olması engellenecek midir? Bunlar, devletin önemli görevlerini gören, zengin ve iyi giyimli; ama kafa olarak çoban veya köylü mü kalacaklardır? Bu durumda bilim ne kadar gelişecektir ve Türkmencede ifadesi için nasıl bir gayret gösterilecektir? Bu ve bunun gibi soruların cevabıyla Türkmenenin gelecekteki gelişmesi sıkı sıkıya bağlı olacaktır.

2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüksek dili olan Azerîcenin, nüfus, refah seviyesi, aydın sayısı ve yöneticilerin tutumu yönünden bir sıkıntısı gözükmemektedir. Dolayısıyla yoluna daha da yetkinleşerek ve etkinleşerek devam edecektir. Azerîcenin yüksek dil yeteneğini zayıflatabilecek ve rekabet etmesi gereken diller, Rusça ve İngilizcedir. Çünkü yüksek dil olarak Rusça kullanmaya alışmış yaşlı-orta yaşlılar ve İngilizce konuşmaya hevesli gençler vardır. Ama bağımsızlıklarını yeni kazanmış Azerîlerde kendi dillerini bunların lehine terk etmek duygusu yoktur; bu yüzden yakın zamanda büyük bir zayıflama görülmesi ihtimal dışıdır. Ayrıca geçen yüzyılın başındaki sosyal ortam ve anlayışın söz konusu olmamasına rağmen, artan iletişim imkânları sebebiyle Türkiye Türkçesinin etkisi de göz ardı edilemez.

Eğer İran'ın içinde ve dışında oluşan siyasî, sosyal ve kültürel şartlarla, zayıf bir ihtimalle de olsa, Güney Azerbaycan bölgesinin Kuzey ile her türlü iletişim ve yakınlaşma ilişkileri geliştirmesi durumunda, burada yaşayanların da Kuzey'de oluşan yüksek dilden faydalanabileceği, hatta buna eklenilebileceği söylenebilir. İran'ın diğer bölgeleri için konuşur sayısı, aydın sayısı vs. yönünden bu tür bir gelişme görüleceği söylenemez. Bir başka deyişle Afşarcının veya Kaşkaycanın bir yüksek dil olması, ufukta gözükmemektedir. İran'ın Horasan bölgesi ve Kuzey Afganistan'da “Türkmen” olarak da adlandırılanların ise, dil bakımından Türkmenistan'a eklenmesinin önünde çok büyük zorluklar vardır.

3. Türkiye Türkçesinin de yüksek dil olarak devam edeceğinden hiç şüphe yoktur. Hatta artan iletişim imkânları sayesinde çevresindeki kendi etki bölgelerine; Irak, Suriye, Balkanlar'da yaşayan Oğuzlara ve Avrupa'da vs. yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına daha yoğun ve etkin ulaşması söz konusudur. Hatta bazı çabalar sonuç verir de, çok zayıf bir ihtimalle de olsa, Doğu Anadolu'da Kürtçeye önem veren “özerk” vs. bir yönetimin ortaya çıkması durumunda bile, Türkiye Türkçesinin yüksek dil olarak kullanılması bir zarar görmez.

Buna rağmen Türkiye Türkçesinin önünde gücünü zayıflatacak bir engel durmaktadır: İngilizce. 1950'den sonra başlayan ve 1980 yılından itibaren gittikçe hızlanan İngilizce öğrenme; hatta edinme gayretleri, Türkiye Türkçesinin yüksek dil olarak kullanılmasını ileride tehlikeye düşürebilecektir. Çünkü bunun için, genç Türklerin birçoğunun anlayışları uygun hâle gelmiştir veya böyle giderse yakın zamanda gelecektir, denebilir. Bunun birçok sebebi vardır. Meselâ; Türkiye'deki gelir seviyesi dolayısıyla İngilizce konuşanların refahına duyulan özlem; ABD'nin siyaset, ekonomi, bilim, sanat ve kültür alanlarındaki yoğun üretimleri ve etkileri vs. sebebiyle doğan hayranlık; İngilizce öğretmekten para kazananların sürekli yaptıkları gizli-açık reklâmlar; İngilizceyi, Türkiyelilere anadili olarak edindirmek gayesinde olan bazı sivil toplum kuruluşlarının sürdürdükleri faaliyetler ve her şeyden önemlisi Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin İngilizce lehine yaptıkları düzenlemeler bunlardan bazılarıdır.

Bu bağlamda yönetim, hukuk ve nitelikli edebiyatta¹²⁹ Türkiye Türkçesinin yerine İngilizcenin kullanılması şu anda söz konusu değildir. Ancak Türkiye Türkçesinin bilim alanındaki payı yıldan yıla İngilizce lehine azalmaktadır. Hatta fizik, kimya, biyoloji vs. gibi alanlarda “yeni

¹²⁹ Şimdilik gününbirlik şarkı sözlerinde görülen kaç ve larç (“large”) kelimelerinin kafiye yapılması ve bir zamanların “kutsal” Arapça kelimeleri gibi asıl imlâya sadık kalınarak yazılması gelecekle ilgili bir işaret verebilir: “Onun aşkı bana extra large, bana extra large, bana extra large / Giydim ama benim boyum kaç, benim kilom kaç, daha benim yaşım kaç.”

bilgi” Türkiye Türkçesinde hiç üretilmemektedir; çünkü bu durumda devletten veya akademik kurumlardan teşvik, puan vs. yoktur. Hatta Türkiye’de bu alanların dışında kalan ve Türkiye Türkçesinde üretilmesi tabîi olarak beklenen alanlarda, meselâ “Osmanlı Tarihi” üzerine, açılan yüksek ödüllü bir makale yarışmasının ön şartı, İngilizce kaleme alınması olabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’ndeki özel okullar bir yana, çeşitli düzeylerdeki devlet okullarında bile İngilizce, yabancı dil değildir; eğer birincil değilse, ikincil dildir. Zira öğrenip öğrenmeme hususunda veya diğer dillerin arasından seçimlik değildir; dolayısıyla bu bağlamda Sovyetler Birliği zamanında, meselâ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki Rusça konumundadır. Ayrıca henüz ana dilini edinmemiş, küçük yaşlardaki Türk çocuklarına devletin maaşlı memurları olan öğretmenler vasıtasıyla ve yoğunlukla verilmesi de dikkat çekicidir. Bu, ileride Selçuklu Devleti döneminde olduğu gibi, Türkiye Türkçesini sadece gündelik dil olarak kullanabilen, ama yüksek dil olarak kullanamayan büyük bir okur-yazar yığınının oluşmasını doğurabilecektir. İkisi arasındaki fark ise şudur: Selçuklu aydınları Farsçayı yüksek dil olarak kullanabiliyorlar; türüne uygun tarzda yönetim, hukuk, bilim metinlerinin yanı sıra nitelikli edebiyat metinleri de üretebiliyorlardı. Şimdi ise İngilizcede bunu başarabilecek bir tek aydın bulmak mucizedir; zira evrene sadece “basic vocabulary” gözlüğü ile bakan, ama bunun farkında olmayan okur-yazar yığını, ne Türkiye Türkçesini ne de İngilizceyi yüksek dil olarak kazanmış durumdadır. Bunun en açık delili, temel İngilizce kelimelerle meselâ fizik alanında “değerli” makaleler yazdığı için profesör olan; ama Türkiye Türkçesinde üretmek zorunda olduğu resmî yazıyı, gündelik dilimsi özel mektup üslûbuyla yazanların şu anda bile Türkiye üniversitelerinde çalışıyor olmasıdır.

Sonuç

Selçuklu Devleti’nden önce boy sistemi içinde yaşayan Oğuzların gündelik dili olan Oğuzcanın, yüksek dil olma yolunda tarihî süreç içinde oluşan ekonomik, sosyal ve kültürel ortamın gereği olarak farklı bölgelerde farklı bir seyir takip etmesiyle ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Nüfus: Bir dilin, sadece gündelik dil olarak bile, bir toplumda iletişim vs. görevlerini yerine getirebilmesi, belli bir coğrafi alanda belli yoğunlukta bir konuşura sahip olmasına bağlıdır. Nitekim konuşur sayısının veya yoğunluğunun belli bir sınırın altına düşmesi durumunda o dilin “ölmesi” kaçınılmazdır. Bir dilin yüksek dil olarak görev yapabilmesi için ise, gündelik dil olmaktan çok daha fazla kullanıcı sayısına sahip olması gerekir. Sosyal ve ekonomik yönden “değmeyecek” sayıdaki bir dil topluluğu için yönetim, bilim, hukuk, sanat ve edebiyat ürünleri üretildiği veya üretimin sürdürülebildiği şimdiye kadar görülmemiştir. Nitekim Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan bölgelerinde Oğuzca göreceli bir gelişme gösterirken Oğuzların küçük bir azınlık oldukları, meselâ Kirman bölgesindeki Afşar boy ağızlarının böyle bir gelişme imkânı bulamadıkları görülmektedir.

2. Yerleşiklik Ve Refah Seviyesi: Bilinen en eski dönemlerden itibaren yerleşik yaşayan ve tarım yapan insan toplulukları, avcı-toplayıcılık ve göçebelikle geçinenlere göre daha fazla nüfusa ve gelire, dolayısıyla daha yüksek bir refaha sahip olmuşlardır. Bu toplumlar sosyal yapıları bakımından da tek düze değil, katmanlı ve bölümlüdür; siyasî, sosyal ve ekonomik ilişkileri de buna bağlı olarak tek düze değil, karmaşıktır. Toplumun sosyal bütünlüğünün sürdürülebilmesi, ancak hayatın karmaşıklığını veya her yönünü ifade etme yeteneğinde olan bir yüksek dille mümkündür. Dolayısıyla bir yüksek dilin de oluşabilmesi ve sürdürülebilmesi, ancak böyle toplumlarda mümkündür. Zira belirtilen diğerleri için ihtiyaç duyulan yönetim, bilim, hukuk, sanat ve edebiyat ürünlerini meydana getirebilmek için gündelik dil yetmektedir. Bir başka deyişle, fok balığı avcıları veya koyun çobanları için onlarca sayfalık “İş Kanunu”, “Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği” yazmak veya terimlerini üretmek gereksizdir. Nitekim nispeten yerleşikliğin görüldüğü Anadolu ve Azerbaycan bölgelerinde Oğuzca, Türkmenistan bölgesine göre daha erken zamanda yüksek dil olma yolunda ilerlemiştir. Fakat İran’ın başka bölgelerinde yerleşik

Turkish Studies

yaşayanlar, yeterli nüfusa sahip olmadıkları için bu bağlamda bir ilerleme gösterememişler; kendi dünyalarında yaşayan köylüler olarak kalmışlardır.

3. Belli Bir Sayıda Aydın ve “Medeniyetlerle” Bağlantı: Belli bir gelire ve refah seviyesine kavuşan, sosyal yönden tek düzelikten çıkan toplumlarda, “aydınlar” da bir sosyal grup olarak genellikle oluşurlar. Çünkü böyle toplumların, diğerlerinin yanı sıra el ve vücut emeğine dayanmayan, gerekli işlerini yapacak âmir, memur, sanat, bilim, din adamı vs. gibi insanlara ihtiyacı vardır. Diğer taraftan bu tür bir grubun yaşayabilmesi de toplumun diğer unsurlarının, belli bir refahı (“artık değer”) devam ettirmesine bağlıdır; yani prensip olarak aydın sayısı, refah seviyesine bağlı olarak artacak veya azalacaktır.

Bir dilin, yüksek dil olmasının ve sürdürmesinin önemli şartlarından biri de, belli bir sayıda aydının varlığı ve belli bir dili kullanıyor olmasıdır. Ayrıca bu aydınların bu dili kendi alanlarında, yüksek dil olarak kullanmaları sürekli olmalıdır. Çünkü bir dil, özelliği itibarıyla kullanıldıkça; yani üretildikçe, işlendikçe, onunla “düşünüldükçe” gelişir ve yetkinleşir; ihmal edildiği ölçüde her yönden zayıflar, körelir. Bu bakımdan gündelik dillerin yüksek dil olması mümkünken, bir zamanlar yüksek dil olabilmiş olanların da zamanla gündelik dil hâline gelmeleri mümkündür.

Bir başka husus aydınların sadece belli bir dili sürekli kullanıyor olmalarının yanı sıra “dünyadan” da haberlerinin olması gerekir. Bir başka deyişle dünyanın başka toplumlarındaki gelişmeleri, değişimleri anlayabilmeleri, kendi yüksek dilleriyle bunları ifade edebilmeleri gerekir. Kısacası, başka medeniyetlerle kültür, bilim vs. bakımından tanışım ilişkisi kurmaları ve kendi toplumlarına bu gelişimi kendi yüksek dilleriyle taşımaları gerekir. Bir başka deyişle, “Large Hadron Collider” projesinden haberdar olmak gerekir; ama bu yeterli değildir; bununla ilgili araştırma ve sonuçları projeyi yapanların yüksek dilleriyle ezberleyip “tekrarlamak” da yetmez; kendi yüksek diliyle de düşünüp ifade edebilmek gerekir. Dolayısıyla bütün medeniyet hamlelerinin arefesinde tercüme faaliyetlerinin yoğunluğu dikkat çekicidir.

Kısacası, bir dilin, yüksek dil olmasının önemli şartlarından biri de aydınların varlığıdır. Nitekim nispeten daha çok aydının bulunduğu Anadolu ve Azerbaycan bölgelerinde Oğuzca, Türkmenistan bölgesine göre daha erken zamanda yüksek dil olma yolunda ilerlemiştir.

4. Yönetim: Yüksek dil olmak bağlamında yönetim veya yöneticilerin tavır, davranış ve yönlendirmeleri de belirleyici düzeyde çok önemlidir. Daha doğrusu, diğer belirtilen şartların bulunduğu durumlarda, o veya bu dilin, yüksek dil olarak kullanılması yöneticilere bağlıdır, denebilir. Diğer hususlarda çok benzer olan İran ve Anadolu Oğuzcaları arasındaki bugünkü muazzam fark böyle ortaya çıkmıştır. İran’daki yöneticiler, Selçuklulardan itibaren çok çeşitli sebeplerle tercihlerini Farsça yönünde kullanırlarken, Anadolu’daki yöneticiler Beylikler döneminden itibaren hep Oğuzca (“Türkçe”) yönünde kullanmışlardır. Bu bağlamda bazı çalışmalarda Safevî Devleti’nde veya özellikle Şah İsmail’in, “Türkçe sevgisi” çok çeşitli sebeplerle sık sık dile getirilmekte, övülmekte ve övünülmektedir. Belirtildiği üzere, bu hükümdar Hatâyî mahlasıyla “gözel” edebî ürünler ortaya koymuştur. Ancak yönetimin, yani devlet yazışmalarının, milletler arası yazışmaların, vergi kayıtlarının, mahkeme işlemlerinin vs. dilini değiştirmek için hiç bir şey yapmadığı gibi, bilim eserlerinin Oğuzcada yazılması veya en azından Oğuzcaya tercüme edilmesi yönünde de bir gayreti bilinmemektedir. Kısacası yüzyıllar boyunca İran bölgesinin Oğuz yöneticilerinden bazılarının Oğuzcayı tercih etmede, münferit ve geçici bazı teşebbüsleri bulunabilir; ama bunlar, bu bağlamda âdetâ topyekûn ve kesintisiz bir gayret içinde olan Anadolu’daki yöneticilerle kıyaslanamaz. Bu, elbette, Anadolu’daki yöneticilerin “dil bilinci”, “milliyetçiliği” gibi Türkiye’de bazı insanların kulağına hoş gelen sebeplerden ziyade, Anadolu’nun siyasî, sosyal, kültürel özelliklerinden kaynaklanıyordu; çeşitli din, dil ve kültür toplulukları üzerinde Osmanlı Devleti’nin merkezî yönetimi, ancak böyle, tek bir dilin varlığıyla mümkündü. Bunun Farsça, Arapça, Rumca, Sırpça vs. olamayacağı açıktır.

Turkish Studies

Bu bağlamda şu husus yine ve özellikle vurgulanmalıdır: Belirtildiği üzere, bir dilin ifade kabiliyeti ve kuvvetinin artmasında nitelikli edebiyatın katkısı çok büyük olmasına rağmen, farklı metin türlerinin ifadesi bakımından yetkinleşmesi bağlamında bir yüksek dilin oluşabilmesi için, yönetim, hukuk, bilim alanlarında kullanılması, nitelikli edebiyatta kullanılmasından bile daha önemlidir. Benzetmek gerekirse, nitelikli edebiyat çağlayarak akan ırmağın gözlere neşe veren köpüğüdür; su altta akmadıkça köpüğün ömrü pek kısa olur. Ekin ekmeden gül dikmekle hayat sürdürülemez.

Sonuç olarak şöyle denebilir: Oğuzca, geçmişten bu güne kadar hemen bütün Oğuzların gündelik anlaşma dili olagelmıştır: Yüksek dil olma bağlamında ise Oğuzca, Oğuzların yaşadıkları siyasî süreç, nüfus yoğunlukları, buldukları coğrafi alanın ekonomik, sosyal ve kültürel şartları ve yöneticilerinin kararlı tavır, davranış ve yönlendirmeleri gibi birçok sebebin bir araya gelmesi sonucunda, Anadolu’da 15. yüzyıldan, Kuzey Azerbaycan’da 20. yüzyıldan itibaren kullanılmaktadır. Türkmenistan’da ise bir yüksek dil olma yolunda hâlen ilerlemektedir. Afganistan ve İran’da ise bütün bu gelişmelerin dışında kalmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- AKAR, Ali (2005), *Türk Dili Tarihi. Dönem-Eser-Bibliyografya*, Ötüken Neşriyat 597, İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1997), Kıpçak, *İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati 6*, s. 713-716.
- BANG, Willy. - G. R. Arat, (1970), *Oğuz Kağan Destanı*, 1000 Temel Eser 31, İstanbul.
- BAYKARA, Tuncer (1986), Batı Anadolu’da Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu-Yeni Yunan Göçleri ve Yerli Hıristiyanların Yunanlaştırılması, *III. Askeri Tarih Semineri. Bildiriler. Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*, Ankara, s. 428-439.
- BAYRAM, Mikail (2004), Anadolu’da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen Yayınları 16, Konya, s. 107-113.
- BROCKELMANN, Carl (1997), Arabistan. Arap Edebiyatı, *İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati 1*, İstanbul, s. 523-540.
- ÇAĞATAY, Saadet (1948), Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları 3. Gerundifler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 6*, s. 27-47.
- DEMİR, Nurettin (2002), Ağız Terimi Üzerine, *Türkbilig. Türkoloji Araştırmaları 4 (2002)*, s. 105-116.
- DEMİR, Nurettin (2006), Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu, *Türk Edebiyatı Tarihi 1* [Yayımlayan: Halman, Talât Sait ve diğerleri], Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3057-1, Ankara, s. 290-299.
- DEVELİ, Hayati (2004), Kadı Burhaneddin’in Dili Azerbaycan Türkçesi midir?, *1. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003)*, *Bildiriler*, [Hazırlayan: Günşen, Ahmet], Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları 1, Kırşehir, s. 133-143.
- DOERFER, Gerhard (1976), Das Vorosmanische (die Entwicklung der oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten (1975-76)*, s. 81-131.

- DOERFER, Gerhard (1990), Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft I* [Yayımlayan: Hazai, György], Bibliotheca Orientalis Hungarica 31, Budapest, s. 13-34.
- DOERFER, Gerhard (1996), Mustafa Uğurlu (Nâşir): Anonim. *Münyetü'l-Guzât*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 676, Ankara 1987; 331 s., 3 levha 8., [Tercüme: Özbilen, Eşref Bengi] (1996, *Türk Dünyası Araştırmaları 104 (Ekim 1996)*, s. 229-232.
- ECKMANN, Janos (1965), Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten (1964)*, s. 35-41.
- ERCİLASUN, A. Bican (1993), Türk Dünyasının Dil Birliği Mes'elesi, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Akçağ Yayınları 93, Ankara, s. 65-75.
- ERCİLASUN, A. Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları 603, Ankara.
- ERDAĞI, Binnur (2001), Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı, *Türkbilig. Türkoloji Araştırmaları 2 (2001)*, s.46-54.
- ERGİN, Muharrem (1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (2010), Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 5/1 (Winter 2010)*, s. 57-76.
- İNALCIK, Halil (2006), Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler, *Türk Edebiyatı Tarihi 1* [Yayımlayan: Halman, Talât Sait ve diğerleri], Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3057-1, Ankara, s. 221-282.
- JOHANSON, Lars (1993), Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme, *Türk Kültürü Araştırmaları 30*, s. 165-178.
- JOHANSON, Lars [Çeviren: Demir, Nurettin] (2006), Türk Dili, *Türk Edebiyatı Tarihi 1* [Yayımlayan: Halman, Talât Sait ve diğerleri], Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3057-1, Ankara, s. 61-78.
- JOHANSON, Lars [Çeviren: Demir, Nurettin] (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Türk Dil Kurumu Yayınları 914, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997a), Türkler. Tarih. Oğuzlar, *İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati 12, 2*, İstanbul, s. 188-191.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997b), Selçuklular, *İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati 10*, İstanbul, s. 353-416.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları 919, Ankara.
- KARADOĞAN, Ahmet (2006), Köktürk Yazıtları'ndaki "Türük oğuz begleri bodun eşidiñ" ve "Oğuzı yeme tarkıñ ol temiş" Cümlelerinde Geçen oğuz Kelimesi Üzerine, *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 37 (Bahar 2006)*, s. 13-20.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2001), *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları 375, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- KARGI-ÖLMEZ, Zuhâl (1996), *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 3, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1983), Erzurumlu Darîr ve Memlûk Türkçesinin Oğuzcalaşmasındaki Yeri, *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağanlar Dizisi 1, Ankara, s. 267-274.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Türk Dil Kurumu Yayınları 629, Ankara, s. 241-253.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları 827, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), Eski Türkiye Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri, *Uluslararası Osmanlı Türkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı. Bildiriler (03-04 Aralık 1999)*, Türk Dil Kurumu Yayınları 915, Ankara, s. 75-80.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1947), Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Oğuz İsyanı (1153), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5, 2, s. 159-173.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1982), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 328, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1954), Mevlânâ Celaleddin Rûmî’de Türkçe Beyit ve İbâreler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten (1954)*, s. 207-220.
- SPEROS VRYONİS, Jr. (1971), *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press [numarasız], Berkeley-Los Angeles-London.
- SÜMER, Faruk (1960), Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?, *Türk Tarih Kurumu-Belleten* 24, 9, s. 567-594.
- SÜMER, Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları [numarasız], İstanbul.
- ŞEŞEN, Ramazan (1985), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 57, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (2001), Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü ile Türk Siyasi Birlikleri Arasındaki İlişkiler, *İştikakçının Köşesi. Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınları 41, İstanbul, s. 121-149.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1977), *Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl. Gramer-Metin Sözlük*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2157, İstanbul.
- TOGAN, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Yayınları 10, İstanbul.
- UĞURLU, Mustafa (1985), Abdal Musa Zâviyesinin Vakıfları, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi I, 1*, s. 297-303.
- UĞURLU, Mustafa (1999), *Memlûk Türkçesinde Zarf-Fiilli Parçaların Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları 712, Ankara.
- UĞURLU, Mustafa (2000), Anadolu’ya Gelen Türklerin Şehircilik Anlayışı, *Türk Dili* 584 (Ağustos 2000), s. 144-150.

Turkish Studies

-
- UĞURLU, Mustafa (2007), Zur Rolle der Schrift bei der Standardisierung der Sprache, *Turcology in Turkey. Selected Papers* [Yayımlayan: Károly, László], *Studia Uralo-altaica* 47, Szeged, s. 477-484.
- ÜNVER, İsmail (1983), *Ahmedî. İskender-nâme. İnceleme-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları 504, Ankara.
- YAVUZ, Kemal (2000), *Âşık Paşa. Garib-nâme. Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma II*, Türk Dil Kurumu Yayınları 764/2, Ankara.
- YÜCE, Nuri (1998), Osmanlı Türkçesi, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 2* [Editör: İhsanoğlu, Ekmeleddin], İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Serisi 2, İstanbul, s. 3-20.
- ZAL, Ünal (2007), Türk Kültüründe ‘Ok’ların Taşıdığı Anlamlar ve ‘Okumak’ Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine, *Türk Dünyası Araştırmaları* 167 (Mart-Nisan 2007), s. 69-82.